

Journal of Analytic Divinity
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/jad>
E-ISSN: 2602-3792
10/1 (2026), 41-73

“Kişi ile Şirk ve Küfür Arasında Namazın Terki Vardır” Hadisinin Tahlili
An Analysis of the Hadith: “Abandoning Prayer is a Form of Association with Polytheism and Disbelief”

Yunus Hatipoğlu

Dr., Milli Eğitim Bakanlığı
Ph. D., Ministry of Education
Diyarbakır, Türkiye
E-posta: hatipogluyunus21@gmail.com
ORCID ID: 0009-0006-2030-6834

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi / Date Received: 21 Nisan/ April 2026
Kabul Tarihi / Date Accepted: 27 Mayıs/May 2026
Yayın Tarihi / Date Published: 15 Haziran/June 2026
Yayın Sezonu / Pub Date Season: Yaz/Summer
DOI: jad.1935545

Cite as / Atıf: Hatipoğlu, Yunus. “Kişi ile Şirk ve Küfür Arasında Namazın Terki Vardır” Hadisinin Tahlili, *Journal of Analytic Divinity*, 10/1, 2026, 41-73.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Yunus Hatipoğlu)

Finansal Destek / Grant Support: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Yazar Katkıları / Author Contributions: Yunus Hatipoğlu % 100

Web: <http://dergipark.org.tr/jad> | **e-mail to:** editorjand@gmail.com

Öz

Bu çalışmada İmâm Müslim'in *el-Câmi 'u's-sahîh*'i başta olmak üzere *Kütüb-i Tis'a* gibi temel hadis kaynaklarında yer alan, “Kişi ile şirk ve küfür arasında namazın terki vardır” mealindeki hadis incelenmiştir. Bu çerçevede söz konusu hadisin sıhhat tespiti ve metnin anlaşılmasına yönelik değerlendirmeler yapılmıştır. Bunun için önce hadisin bulunduğu kaynaklar tespit edilerek rivâyet tarîkleri sunulmuş, ardından sened tahlili yapılmıştır. Metin tahlili bağlamında ise hadis önce Kur'an'a arz edilmiş, sonra konuyla ilgili diğer hadislerle birlikte ele alınmıştır. Metinde geçen “küfür” ve “şirk” kavramları irdelenmiştir. Ayrıca hadis şârihlerinin ve fukahânın hadis hakkındaki değerlendirmelerine müracaat edilmiştir. Sonuç olarak hadisin metninde yer alan “küfür” ifadesinin ya namazın farziyetini inkâr ederek onu terk edenlere yönelik olduğu yahut kişiyi İslâm dairesinin dışına çıkarmayan, amelî küfür, mecazî küfür ve nimet küfrü (nankörlük) kapsamında anlaşılması gerektiği kanaatine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Hadis Tahlili, Namazı Terk Etmek, Küfür, Şirk.

Abstract

This study examines the hadith, which is found in fundamental hadith sources such as the Kutub al-Tis'a—particularly Imam Muslim's al-Jami'u's-Sahih—and which states, “Between a person and polytheism and disbelief lies the abandonment of prayer.” In this context, assessments have been made regarding the authenticity of the hadith in question and the interpretation of its text. To this end, the sources containing the hadith were first identified and the chains of transmission were presented, followed by an analysis of the isnad. In the context of textual analysis, the hadith was first compared with the Qur'an and then examined alongside other relevant hadiths. The concepts of “disbelief” and “polytheism” mentioned in the text have been examined. In addition, reference has been made to the interpretations of the hadith commentators and jurists regarding the hadith. Consequently, it has been concluded that the term “disbelief” in the text of the hadith either refers to those who abandon prayer by denying its obligatory nature, or should be understood as falling under the categories of practical disbelief, metaphorical disbelief, and ingratitude—forms of disbelief that do not expel a person from the fold of Islam.

Keywords: Hadith, Hadith Analysis, Abandoning the Prayer, Disbelief, Polytheism.

Giriş¹

İnsanı yoktan var eden ve ona sayısız nimetler bahşeden yüce Allah, insanın yaratılış amacını "*Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım*"² buyruğuyla açıklamıştır. Yaratılış gayesini ibadet olarak belirleyen Rabbimiz, bu ibadetlerin neler olduğunu ve nasıl yerine getirileceğini gönderdiği peygamberler aracılığıyla bildirmiştir. İnsanlığın son peygamberi Hz. Muhammed'in (s.a.v.) tebliğ ettiği ibadetler arasında namaz ayrı bir öneme sahip olmuştur. Nitekim namazın önemi, fazileti, onu eda edenlere vaat edilen mükâfatlar ve terk edenlere yönelik uyarı ve cezalar hem Kur'an'da hem de hadislerde açıkça zikredilmiştir. Ayrıca bazı hadislerde, namazı terk edenler sarahaten veya zımnen küfür veya şirkle nitelendirilmiştir. Bu hadislerden biri de İmâm Müslim'in *el-Câmi 'u's-sahîh*'i başta olmak üzere *Kütüb-i Tis'a* gibi temel hadis kaynaklarında yer alan, "*Kişi ile şirk ve küfür arasında namazın terki vardır*" mealindeki hadistir.

Araştırmamızın amacı, söz konusu hadisin sıhhati noktasında bir hükme varmaya çalışmak ve hadisin anlaşılmasına yönelik bir katkı sunmaktır. İlgili hadisin kaynak tespiti, hicrî III. asra ait musannef, müsned, mu'cem ve sünen türündeki hadis kaynakları ile sınırlandırılacaktır. Çalışmada izlenilecek yöntem ise şöyle olacaktır: Öncelikle hadisin geçtiği kaynaklar tesbit edilecek, ardından hadisin tüm rivâyet tarikleri ve metinleri ortaya konulacaktır. Sonrasında sened tenkidi aşamasına geçilecek, ancak makalenin hacmini aşmamak adına yalnızca problem tespit edilen senedler üzerinde durulacaktır. Akabinde hadisin metin tahlili yapılacaktır. Bu çerçevede hadis, öncelikle Kur'an'a arz edilecek, ardından konuyla ilgili diğer hadislerle birlikte ele alınacaktır. Ayrıca metinde geçen "küfür" ve "şirk" kavramları irdelenecektir. Son olarak hadis şârihlerinin ve dört mezhep fukahâsının konuya ilişkin değerlendirmelerine yer verilecektir.

1. Hadisin Kaynak Tespiti ve İsnâd Tahlili

1.1. Hadisin Kaynakları

Söz konusu hadisimiz, *Kütüb-i sitte* ve öncesindeki kaynaklar esas alındığında on farklı kaynaktan yer aldığı görülmektedir. Bu kaynaklar; Abdurrezzâk (ö. 211/826-27) ile İbn Ebî Şeybe'nin (ö. 235/849) *el-Musannef*'leri,³ İbnu'l-Ca'd (ö. 230/844-45) ve Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned*'leri,⁴ Dârimî'nin (ö. 255/869) *Sünen*'i,⁵ Müslim'in (ö.

¹ Bu çalışma, H. Musa Bağcı danışmanlığında 2018 tarihinde tamamladığımız "Namazı Terk Etmenin Hükümü İle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi" başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır. (Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi, Diyarbakır, 2018). This article is based on the master's thesis titled "An Evaluation of Hadiths Regarding the Ruling on Abandoning Prayer," which we completed in 2018 under the supervision of H. Musa Bağcı. (Master's Thesis, Dicle University, Diyarbakır, 2018).

² Zâriyât, 51/56.

³ Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî, *el-Musannef*, thk. Habîburrahman el-'Azamî (Beyrût: Mektebetu'l-İslâmî, 1403), 3/124,125; Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe, *el-Musannef*, thk. Muhammed Avvâme (Suûdiyye: Dâru'l-Kible, 1427/2006), 15/611-612.

⁴ Ebû'l-Hasen Alî b. el-Ca'd el-Cevherî, *Müsned*, thk. Âmir Ahmed Haydar (Beyrût: Müessesetu Nâdir, 1410/1990), 385; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el- Arnâvûd v.dğr. (Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1416/1995), 23/228, 365.

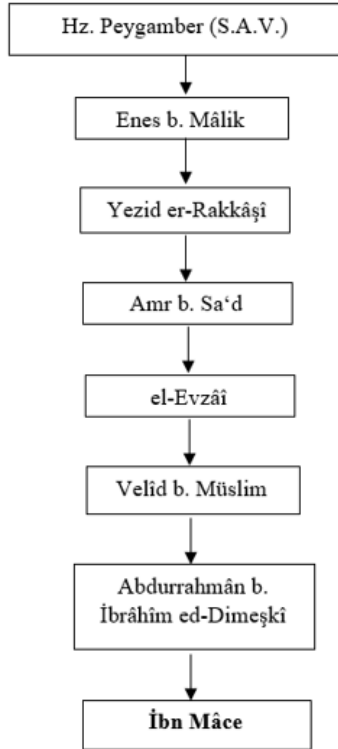
⁵ Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdîrrahmân b. el-Fadl b. Behrâm ed-Dârimî, *Müsnedü'd-Dârimî el-ma'rûf bi Süneni'd-Dârimî*, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî (Suûdiyye: Dâru'l-Muğnî, 1421/2000), "Salât", 29.

261/874) *Sahîh*'i,⁶ İbn Mâce (ö. 273/887), Ebû Dâvud (ö. 275/889), Tirmizî (ö. 279/892) ve Nesâî'nin (ö. 303/915) *Sünen*'leri⁷ şeklindedir.

Hadisimizin mezkur kaynaklardaki rivâyetleri, sahabeden Câbir b. Abdillâh (ö. 78/697) ve Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) isnâdıyla bizlere ulaşmaktadır. Bu rivâyetlerin on altı tanesi Câbir b. Abdillâh, bir tanesi ise Enes b. Mâlik isnâdıyla nakledilmiştir.⁸

1.2. Hadisin İsnâd Şemaları

1.2.1. Enes b. Mâlik İsnâdının Sened Ağı

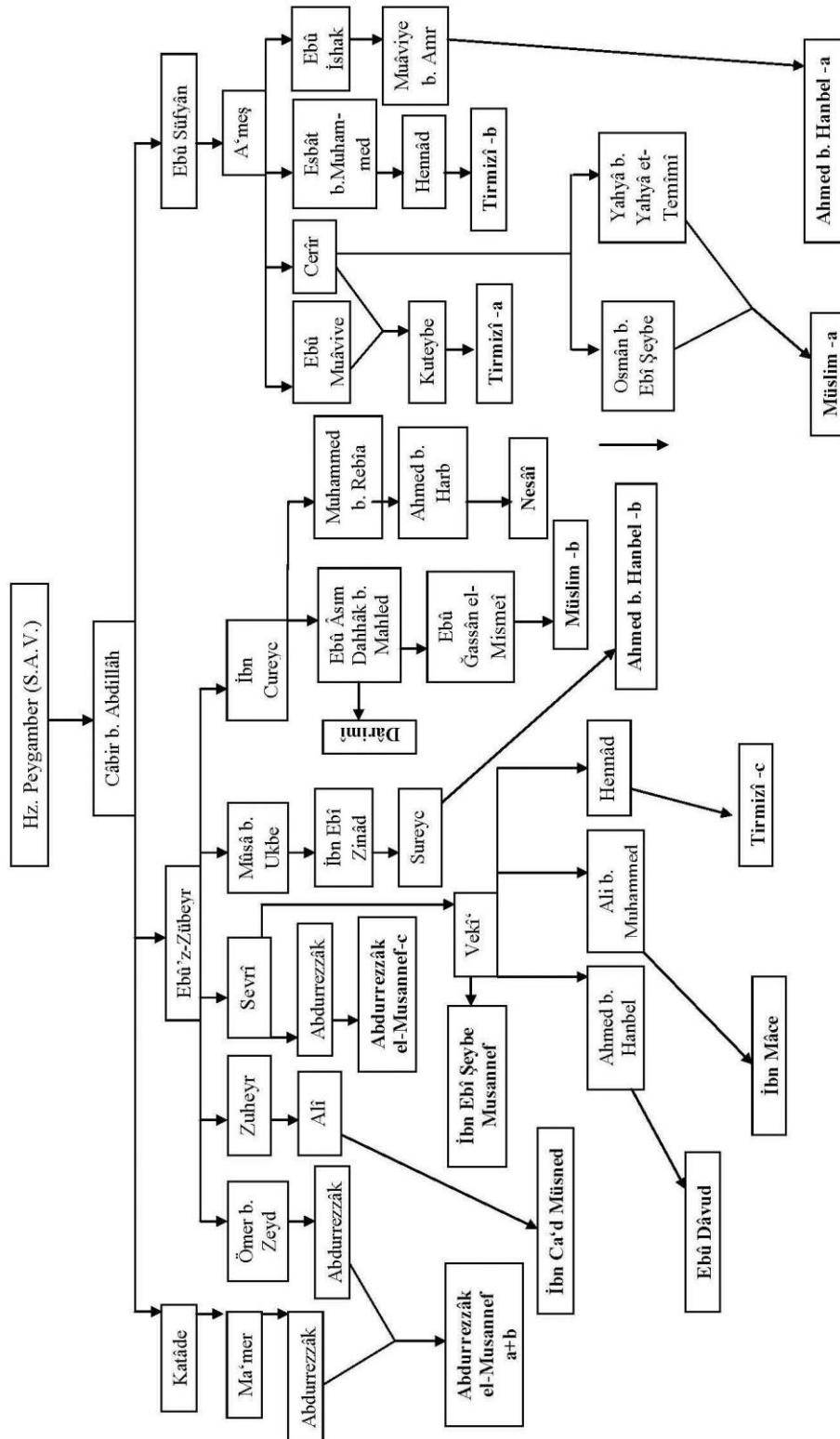
⁶ Ebû'l Hüseyyn Müslim b. el-Hâccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbaki (b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1412/1991), "İmân", 134.

⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvîni, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuad Abdalbaki (b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, ts.), "İkâme", 77; Ebû Dâvud Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünenü Ebî Dâvud*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd (Beyrût: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.), "Sünnet", 15; Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *el-Câmiu's-Sahîh Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir v.dğr. (Kahire: Mektebetu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1395/1975), "İmân", 9; Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb b. Ali en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî (Hafız Celâleddîn Suyûtî'nin Şerhi ve İmâm Sindî'nin Haşiyesiyle birlikte)* thk. Abdulfettah Ebû Ğudde (Haleb: Mektebetü'l-Matbuati'l- İslâmiyye, 1414/1994), "Salât", 8.

⁸ Hadisin tüm rivâyet tarîkleri ve metinleri, ilgili çalışmamızda detaylı bir şekilde ortaya konulmuştur. bk. Yunus Hatipoğlu, *Namazı Terk Etmenin Hükmü İle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi*, (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 10-16; Yunus Hatipoğlu, *Hadislerde Namazın Terki* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2024), 27-34.

1.2.2. Câbir b. Abdillâh İsnâdının Sened Ağı

1.3. Hadisin Rivâyet Tarîkleri ve Metinleri

Tespit edebildiğimiz kadarıyla hadisimiz, on farklı hadis eserinde, on yedi farklı rivâyet tarîkiyle yer almaktadır. Bu rivâyet tarîklerini tablo halinde şöyle sıralayabiliriz:

Kaynak	Sened	Metin
Abdurrezzâk, <i>el-Musannef</i>	Abdurrezzâk → Ma'mer → Katâde → Câbir b. Abdillâh	"Sizden birinin küfürle arasında ancak farz bir namazı terk etmesi vardır."
Abdurrezzâk, <i>el-Musannef</i>	Abdurrezzâk → Ömer b. Zeyd → Ebû'z-Zübeyr → Câbir b. Abdillâh	"Kul ile şirk arasında ancak namazı terk etmek vardır."
Abdurrezzâk, <i>el-Musannef</i>	Abdurrezzâk → Sevrî → Ebû'z-Zübeyr → Câbir b. Abdillâh	"Namazın terki şirktir."
İbn Ca'd, <i>Müsned</i>	Ebû'z-Zübeyr → Câbir b. Abdillâh	"Ebû'z-Zübeyr dedi ki: ben veya bir adam Câbir'e siz günahı şirk sayar mısınız? Diye sordu. Oda hayır dedi. Sonra ona kul ile küfür arasında ne vardır? Diye sorulunca "Namazın terki" dedi.
İbn Ebî Şeybe, <i>el-Musannef</i>	Vekî' → Süfyân → Ebû'z-Zübeyr → Câbir b. Abdillâh	"Kul ile küfür arasında namazın terki vardır."
Ahmed b. Hanbel, <i>Müsned</i>	Muâviye b. Amr → Ebû İshak → A'meş → Ebû Süfyân → Câbir b. Abdillâh	"Kul ile küfür veya şirk arasında namazın terki vardır."
Ahmed b. Hanbel, <i>Müsned</i>	Sûreyc → İbn Ebû Zinâd → Mûsâ b. Ukbe → Ebû'z-Zübeyr → Câbir b. Abdillâh	"Kişi ile şirk veya küfür arasında namazın terki vardır."
Dârimî, <i>Sünen</i>	Ebû Âsım → İbn Cüreyc → Ebû'z-Zübeyr → Câbir b. Abdillâh	"Kul ile şirk veya küfür arasında ancak namazın terki vardır."
Müslim, <i>Sahîh</i>	(Yahyâ b. Yahyâ et-Temîmî + Osmân b. Ebî şeybe) → Cerîr → A'meş → Ebû Süfyân → Câbir b. Abdillâh	"Şüphesiz ki, kişi ile şirk ve küfür arasında namazın terki vardır."

Kaynak	Sened	Metin
Müslim, <i>Sahîh</i>	Ebû Ğassân el-Misma'î → Dahhâk b. Mahled → İbn Cüreyc → Ebû'z-Zübeyr → Câbir b. Abdillâh	"Kişi ile şirk ve küfür arasında namazın terki vardır."
İbn Mâce, <i>Sünen</i>	Alî b. Muhammed → Vekî' → Süfyân → Ebû'z-Zübeyr → Câbir b. Abdillâh	"Kul ile küfür arasında namazın terki vardır."
İbn Mâce, <i>Sünen</i>	Abdurrahmân b. İbrâhîm ed-Dimeşkî → Velîd b. Muslim → el-Evzâî → Amr b. Sa'd → Yezîd er-Rakkâşî → Enes b. Mâlik	"Kul ile şirk arasında ancak namazın terki vardır. Namazı terk ettiğinde muhakkak ki şirk düşmüş olur."
Ebû Dâvud, <i>Sünen</i>	Ahmed b. Hanbel → Vekî' → Süfyân → Ebû'z-Zübeyr → Câbir b. Abdillâh	"Kul ile küfür arasında namazın terki vardır."
Tirmizî, <i>Sünen</i>	Kuteybe → (Cerîr + Ebû Muâviye) → el-A'meş → Ebû Süfyân → Câbir b. Abdillâh	"Küfür ile imân arasında namazın terki vardır."
Tirmizî, <i>Sünen</i>	Hennâd → Esbât b. Muhammed → el-A'meş → Ebû Süfyân → Câbir b. Abdillâh	"Kul ile şirk veya küfür arasında namazın terki vardır."
Tirmizî, <i>Sünen</i>	Hennâd → Vekî' → Süfyân → Ebû'z-Zübeyr → Câbir b. Abdillâh	"Kul ile küfür arasında namazın terki vardır."
Nesâî, <i>Sünen</i>	Ahmed b. Harb → Muhammed b. Rebîa → İbn Cüreyc → Ebû'z-Zübeyr → Câbir b. Abdillâh	"Kul ile küfür arasında ancak namazın terki vardır."

Rivâyet tarikleri incelendiğinde, namazın terk edilmesinin kimi rivayetlerde küfür, kimilerinde şirk, bazılarında ise her ikisiyle birlikte nitelendirildiği anlaşılmaktadır. İnceleme konusu olan hadisimizin, muhtemel mana ile rivâyetten kaynaklanan bazı lafız farklılıkları haricinde zaman içerisinde herhangi bir anlam kaymasına uğramadığı görülmektedir. Bununla beraber Abdurrezzâk'ın *el-Musannef*'i dışındaki diğer tüm kaynaklarda "صلاة" kelimesi cins ifade eden elif lam takısıyla "الصلاة" şeklinde zikredilmiştir. Bu nedenle hadiste namazın terk edilmesinden kastın, sadece tek bir vakit namazı kılmamak olmayıp, bütünüyle namazın terki olduğunu söylememiz daha doğru olacaktır.⁹

⁹ Abdulvehhab Gözün, "Bir Vakıf Namazı Terk Edenin Durumuyla İlgili Bazı Rivayetlerin Kritiği", *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 7/13 (Haziran 2020), 188-189.

1.4. Hadisin Rivâyetlerinin İsnâd Tahlili

Hadisin isnâd tenkîdi sürecinde, isnâdlardaki râvîlerin vefat tarihleri, hoca-talebe irtibatları ve cerh-ta'dîl âlimlerinin değerlendirmeleri birlikte ele alınarak sened hakkında hüküm verilecektir. Sahâbe hakkında genel yaklaşım hepsinin adil olduğu yönünde olduğundan,¹⁰ sahâbe cerh ve ta'dîl kapsamı dışında tutulacaktır. Ancak bu bölümde hadisin tüm rivâyet tariklerinin tek tek incelenmesi makalenin sınırlarını aşacağından, sadece problem tespit edilen senedler üzerinde durulacaktır. Bununla beraber tüm rivâyetlerin sened tahlilleri, ilgili çalışmamızda detaylı bir şekilde ele alınmıştır.¹¹

1.4.1. İsnâdında Problem Tespit Edilen Rivâyetler

İsnâdında problem tespit edilen rivâyetler toplamda üç tanedir. Bunlardan iki tanesi Câbir b. Abdillâh isnâdıyla Abdurrezzâk'ın *el-Musannef*'inde, bir tanesi ise Enes b. Mâlik isnâdıyla İbn Mâce'nin *Sünen*'inde yer almaktadır.

1. Abdurrezzâk → Ma'mer → Katâde → Câbir b. Abdillâh → Nebî (s.a.v.): “Sizden birinin küfürle arasında ancak farz bir namazı terk etmesi vardır.”¹²

Senedde yer alan Katâde b. Diâme hakkında cerh ve ta'dîl kaynaklarında övgü ifadeleri bulunmakla birlikte,¹³ bazı eserlerde onun müdellis olduğu da belirtilmiştir.¹⁴ Nitekim İbn Hacer, Katâde'yi müdellis râvîler arasında üçüncü mertebede zikretmiş ve bu gruptaki râvîlerin rivâyetlerinin ancak semâ'ı açıkça ifade etmeleri hâlinde delil kabul edileceğini söylemiştir.¹⁵ Ayrıca Katâde'nin sahâbeden yalnızca Enes b. Mâlik'ten hadis işittiği de nakledilmiştir.¹⁶ İncelemekte olduğumuz senedde ise Katâde hadisi sahâbî Câbir b. Abdillâh'tan, semâ'a delâlet etmeyen “enne” sîgasıyla nakletmektedir. Bu durum tedlîs ihtimalini güçlendirmekte, senedde ittisal problemini ortaya koymakta ve söz konusu senedin zayıf olduğu sonucuna götürmektedir.

2. Abdurrezzâk → Ömer b. Zeyd → Ebû'z-Zübeyr → Câbir b. Abdillâh → Resûlullah (s.a.v.): “Kul ile şirk arasında ancak namazı terk etmek vardır.”¹⁷

¹⁰ Ahmet Yücel, *Hadîs Usulü* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2014), 119; Talat Koçyiğit, *Hadîs Usulü*, (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 170.

¹¹ bk. Hatipoğlu, *Namazı Terk Etmenin Hükümü İle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi*, 20-44; Hatipoğlu, *Hadislerde Namazın Terki*, 37-69.

¹² Abdurrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, 3/124.

¹³ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme (Suriye: Dâru'r-Reşîd, 1411/1991), 453; Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrût: Muessesetu'r-Risâle, 1403/1983), 23/515; Zehebî, *Tezkiretu'l-huffâz*, thk. Zekerîyyâ Umeyrât (Beyrût: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1419/1998), 1/93.

¹⁴ Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Bustî, *Kitâbu's-Sikât*, thk. Muhammed Abdulmuid Hân (Dekkân: Dâiretu'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1393/1973), 5/322; Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehbî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, thk. Şuayb el-Arnâût (Beyrût: Muessesetu'r-Risâle, 1405/1985), 5/277.

¹⁵ İbn Hacer, *Ta'rîfu ehli't-takdîs bi merâtibi'l-mevsûfîne bi't-tedlîs*, thk. Âsım b. Abdillâh el-Karyûnî (Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, ts.), 43.

¹⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbüri, *Ma'rifetu 'ulûmi'l-hadis*, thk. Ahmed b. Fâris es-Selûm (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1424/2003), 355.

¹⁷ Abdurrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, c. 3, s. 124.

Senedde geçen Ömer b. Zeyd hakkında İbn Hibbân, "lâ yuhteccu bih" ifadesini kullanırken,¹⁸ İbn Hacer ise onu "da'îf" olarak nitelendirmiştir.¹⁹ Bu durum, Ömer b. Zeyd'in zayıf bir râvî olduğunu ortaya koymakta, dolayısıyla hadisin bu senedine ihtiyatla yaklaşılmasını gerekli kılmaktadır.

3. Abdurrahmân b. İbrâhîm ed-Dimeşkî → Velîd b. Muslim → el-Evzâî → Amr b. Sa'd → Yezîd er-Rakkâşî → Enes b. Mâlik → Resûlullah (s.a.v.): "Kul ile şirk arasında ancak namazın terki vardır. Namazı terk ettiğinde muhakkak ki şirk düşmüş olur."²⁰

Senedde yer alan Yezîd b. Ebân er-Rakkâşî için kaynaklarda "lâ yuktebu hadîsuhû, munkiru'l-hadîs, da'îf, leyse hadîsuhû bi-şey, metrûku'l-hadîs" gibi cerh ifadeleri zikredilmiştir.²¹ Yezîd er-Rakkâşî hakkındaki ağır cerhler dolayısıyla hadisin bu senedinin zayıf olduğunu ifade edebiliriz.

1.5. Hadisin İsnâdlarının Genel Değerlendirmesi

İnceleme konusu hadisin, on kaynakta toplam on yedi rivâyet tarîki tespit edilmiştir. Bu rivâyetlerin on altı tanesi Câbir b. Abdillâh, bir tanesi Enes b. Mâlik isnâdıyla aktarılmıştır. Bu rivâyetlerden yalnızca İbn Ca'd'ın *Müsned*'inde yer alan rivâyet "mevkûf" olup, diğer rivâyetlerin "sarâhaten merfû" olduğu görülmüştür. Câbir b. Abdillâh isnâdıyla nakledilen rivâyetlerin on dört tanesinin sahîh, iki rivâyetin ise zayıf olduğu tespit edilmiştir.²² Enes b. Mâlik isnâdıyla aktarılan bir rivâyetin de zayıf olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

2. Hadisin Rivâyetlerinin Metin Tahlili

2.1. Hadisin Kur'an'a Arzı

Kur'an'da namaza ilişkin ayetler incelendiğinde, namazı terk edenlere yönelik uhrevî cezaların bulunduğu,²³ ancak namazı terk etmenin küfür veya şirk yol açtığını ifade eden herhangi bir ayetin mevcut olmadığı anlaşılmaktadır.²⁴

¹⁸ Zehebî, *el-Muğnî fî'd-du'afâ*, thk. Nüreddîn 'İtr (b.y.: y.y., ts.), 2/467.

¹⁹ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 412.

²⁰ İbn Mâce, "İkâme", 77.

²¹ Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 32/66-69.

²² Ancak bu zayıf rivâyetlerin, hem zayıflıklarının şiddetli olmaması hem de diğer sahîh rivâyetlerle desteklenmeleri, bu rivâyetleri "hasen li-gayrihi" derecesinde değerlendirmeyi de mümkün kılmaktadır.

²³ Uhrevî cezadan bahseden ayetler şunlardır: "Onlardan sonra, namazı zayıf eden, şehvet ve dünyevî tutkularının peşine düşen bir nesil geldi. Onlar bu tutumlarından ötürü büyük bir azaba çarptırılacaklardır." (Meryem, 19/59); "Onlar cennetlerdedirler. Birbirlerine suçlular hakkında sorular sorarlar ve dönüp onlara şöyle derler: "Sizi Sekar'a (cehenneme) ne soktu?" Onlar şöyle derler: "Biz namaz kılanlardan değildik." (Müddessir, 74/40-43)

²⁴ Bununla birlikte bazı kaynaklarda (Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb İbn Kayyım el-Cevziyye, *Kitâbu's-salât ve hukmu târikihâ*, thk. Teysir Zu'aytir (Beyrût: Mektebetu'l-İslâmî, 1401/1981), 41; Ahmed b. Abdilhâlim İbn Teymiyye, *Şerhu'l-'Umde*, thk. Muhammed Ecmel el-İslâhî-Zâhir b. Sâlim Belfâkih (Mekke: Dâru 'Alemlî'l-Fevâid, 1426), 2/64.) "Fakat tövbe edip namazı kılar ve zekâtı verirlerse artık onlar sizin din kardeşlerinizdir. Bilen bir kavme âyetleri işte böyle ayrı ayrı açıklarız" meâlindeki Tövbe sûresinin 11. âyeti namazı terk edenin kâfir olacağı görüşüne delil olarak gösterilmiştir. Ancak âyet savaşılan müşrikler hakkındadır. Ayrıca "Müşrikleri öldürün" hükmünün son bulması için tövbe etmek öncelikli olarak istenmektedir. Tövbeden sonra âyetle geçen namaz ve zekâtın ise imânın kayıtlayıcı şartı olarak değil de onun bir alameti olarak zikredildiği söylenebilir. Sonuç itibarıyla âyeti, namaz kılmayanın İslâm'dan çıkacağına hamledeyemeyiz. bk. Hacer Şahinalp, *Kur'an'da Din Hürriyeti* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 63-64; Abdurrahim Kızılsöker, *Kur'an'a Selefi Yaklaşım -İbn 'Useymin Örneği-* (Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2021), 207-209.

Namazın terk edilmesi şüphesiz ki günahdır. Hatta bazı âlimlerce büyük günahlar arasında değerlendirilmiştir.²⁵ Bu bağlamda Kur'ân-ı Kerîm'in büyük günah işleyenlere yaklaşımının tespiti önemlidir. Kur'ân'a bakıldığında büyük günahın imanı ortadan kaldırmadığını gösteren bazı örnekler dikkat çekmektedir. Mesela, Hucurât sûresinde "Eğer mü'minlerden iki grup birbirleriyle savaşırlarsa aralarını düzeltin"²⁶ meâlindeki âyetle savaşma fiili büyük günah olmasına rağmen, bu fiili işleyenler "mü'minler" olarak nitelendirilmektedir. Yine Bakara sûresinde "Öldüren kimse, kardeşi (öldürülenin vârisi, velisi) tarafından affedilirse, aklın ve dinin gereklerine uygun yol izlemek ve güzellikle diyet ödemek gerekir"²⁷ meâlindeki âyetle de adam öldürme gibi büyük bir günah zikredilirken, katil iman dairesi dışına çıkarılmamakta; kısas talep etme hakkına sahip olan maktulün velisiyle "din kardeşliği" bağı korunmaktadır. Söz konusu iki âyet, büyük günah işlemenin kişiyi din dairesinin dışına çıkarmadığını açık biçimde ortaya koymaktadır. Dolayısıyla namazı terk etmek gibi büyük günah işleyenlerin de Kur'ân'a göre kâfir ya da müşrik olarak nitelendirilemeyeceğini söyleyebiliriz.

Öte yandan Kur'ân-ı Kerîmde haddi aşarak günah işleyenlerin Allah'ın rahmetinden ümitlerini kesmemelerinin istenmesi,²⁸ şirk dışındaki²⁹ günahların Allah'ın dilemesine bağlı olarak affedileceğinin bildirilmesi³⁰ ve daha birçok ayette O'nun bağışlayıcılığı ile merhametinin zikredilmesi,³¹ Kur'ân'ın günahkâr kimselere yaklaşımını açıkça ortaya koymaktadır.

2.2. Hadisin Diğer Hadislerle Birlikte Anlaşılması

İncelediğimiz hadis, namazın terk edilmesini konu edinmektedir. Bu anlamda aynı içeriğe sahip başka hadislerin belirlenerek bütüncül biçimde değerlendirilmesi, hadislerin daha isabetli biçimde anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Bu amaçla hadis kaynaklarına baktığımızda, namazın terki ile ilgili Ubâde b. Sâmit (ö. 34/654) ve Ebû Hureyre (ö. 58/678) isnâdıyla gelen iki rivâyet karşımıza çıkmaktadır.

Ubâde b. Sâmit isnâdıyla gelen rivâyete göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Allah beş vakit namazı kullarına farz kıldı. Kim bu beş vakit namazı küçümsemeden hakkını vererek, eksiksiz olarak kılarsa, Allah Teâlâ'nın bu kimse için cennet sözü vardır. Kim de bu namazları kılmaz ise, onun için Allah katında herhangi bir söz yoktur. Dilerse azap eder, dilerse cennete koyar."³²

²⁵ Zehebî, *Kitâbu'l-kebâir* (b.y.: Dâru'n-Nedvetu'l-Cedîde, ts.), 17; Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Heytemî, *ez-Zevâcir 'an iktirâfî'l-kebâir* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1403/1983), 1/131.

²⁶ Hucurât, 49/9.

²⁷ Bakara, 2/178.

²⁸ Zümer, 39/53.

²⁹ Nisâ, 4/48.

³⁰ Zümer, 39/53.

³¹ Birçok ayet bulunmakla beraber örnek olması açısından şu ayetlere bk. Âl-i İmrân, 3/89; Mâide, 5/34,74; Zümer, 39/53.

³² Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Salâtü'l-Leyl", 14; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 37/393; Ebû Dâvûd, "Vitr", 2; "Salât", 9; Nesâî, "Salât", 6; İbn Abdilberr hadisin sahîh ve sabit olduğunu belirtmiştir. bk. Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-me'âni ve'l-esânîd*, thk. Mustafa b. Ahmed el-'Ulvî - Muhammed Abdu'lkebîr el-Bekrî (Mağrip: Vizâratü Umûmî'l-Evkâf ve's-Şuûnî'l-İslâmiyye, 1387/1967), 23/288.

Hadisin zahirinden de anlaşılacağı üzere namazı terk eden kimse için Allah katında kesin bir hükmün bulunmadığı, böyle bir kişinin ilahî iradeye bağlı olarak ya azaba uğrayacağı ya da cennete dâhil edileceği ifade edilmektedir. Bu durum namazı terk edenlerin küfürle nitelendirilmediğini göstermektedir. Dolayısıyla ilgili hadis, inceleme konumuz olan hadisle aynı muhtevayı paylaşmakla birlikte ona muarız görünmektedir. Nitekim hadis şârihi İbn Battâl (ö. 449/1057), Ubâde b. Sâmî hadisinin namazı terk edenin kâfir olmayacağına delâlet ettiğini, zira kâfirin cennete giremeyeceğini belirtmektedir.³³ İbn Kayyım (ö. 751/1350) ise namaz meselesini kapsamlı biçimde incelediği eserinde, "namazı terk edeni tekfir etmeyenlerin delilleri" başlığı altında mezkûr hadise yer vermektedir.³⁴ Ayrıca Şâfiî fâkihi el-İmrânî (ö. 558/1163), Hanbelî fâkihi İbn Kudâme el-Makdisî (ö. 620/1223) ve hadis şârihi el-Münâvî (ö. 1031/1622) Ubâde b. Sâmî hadisini esas alarak namazı terk edenin kâfir olmayacağını söylemektedirler.³⁵

Konuyla ilgili Ebû Hureyre kanalıyla gelen diğer rivâyet ise şöyledir: *"Kulların kıyamet günü ilk hesaba çekilecekleri amel namazdır. Rabbimiz meleklerle şöyle buyuracaktır: 'Kulumun namazlarına bakın, onları tam mı yoksa eksik mi kılmış? Eğer namazları tam ise, tam olarak yazılır. Şayet eksik ise Allah Teâlâ şöyle buyuracak: 'Bakın kulumun nafile namazları var mı?' Eğer nafile namazı varsa Allah: 'Kulumun farz namazlarını, nafile namazlarıyla tamamlayın' diyecek, sonra diğer farz ibadetleri de aynı işleme tabi tutulacaktır."*³⁶

Görüldüğü üzere hadis, kulun kıyamette ilk olarak namazdan hesaba çekileceğini ve farz namazlardaki eksikliklerin nafilelerle telafi edileceğini bildirmektedir. Şayet namazı terk edenin kâfir olduğu kabul edilseydi, farzlarındaki eksiklerinin tamamlanmasına imkân tanınmaksızın doğrudan cehenneme sevk edilmesi gerekirdi.³⁷ Ancak hadis bunun aksini haber vermektedir.

Sonuç olarak, incelediğimiz hadisle aynı muhtevaya sahip Ubâde b. Sâmî ve Ebû Hureyre tarikiyle gelen mezkûr rivâyetler, namazın terkiyle ilgili hadislerin tamamının küfür veya şirk hükmünü içermediğini, dolayısıyla rivâyetlerin bütünüyle birbirini destekleyici nitelikte olmadığını ortaya koymaktadır.

Öte yandan namazın terk edilmesinin günah olduğu gerçeğinden hareketle, hadis kaynaklarında günahkârlara yönelik yaklaşımın nasıl şekillendiğini incelemek, hadislerle bütüncül bakmak açısından önemlidir. Bu düşünceyle hadis kaynaklarına baktığımızda, şirk koşturmak kaydıyla zina ve hırsızlık gibi büyük günahları işleyenlerin dahi cennete

³³ Ebû'l-Hasen Ali b. Halef b. Abdilmelik b. Battâl, *Şerhü Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm (Riyâd: Mektebetu'r-Rüşd, ts.), 8/578.

³⁴ İbn Kayyım'ın yer verdiği hadisin sonu "dilerse cennete koyar" şeklinde değil "dilerse affeder" şeklinde bitmektedir. bk. İbn Kayyım el-Cevziyye, *Kitâbu's-salât ve hukmu târikihâ*, 35.

³⁵ Ebû'l-Hüseyn Yahyâ b. Ebî'l-Hayr b. Sâlim b. Es'ad el-İmrânî el-Yemânî, *el-Beyân fî mezhebi's-Şâfiî*, thk. Kâsım Muhammed en-Nûrî (Beyrût: Dâr'ul-Minhâc, 1421/2000), 2/19; Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Makdisî, *el-Muğnî*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî - Abdulfettâh Muhammed el-Hulvî (Riyâd: Dâru 'Âlemi'l-Kutub, 1417/1997), 3/357; Zeynüddîn Muhammed Abdürreûf b. Tâcîl'ârifin b. Nûriddîn Ali el-Münâvî, *Feyzu'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-sagîr* (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1391/1972), 3/453.

³⁶ İbn Mâce, "İkâme", 202; Ebû Dâvûd, "Salât", 151; Tirmizî, "Ebvâbu's-Salât", 305; Nesâî, "Salât", 9.

³⁷ Altuntaş, *İslâm'da Din Hürriyetinin Temelleri*, 94.

girebileceği ifade edilmektedir.³⁸ Yine kulun günahları dağlar kadar bile olsa tövbe ile bağışlanacağı,³⁹ Allah'ın affetmeyi sevdiği,⁴⁰ tövbeleri çokça kabul ettiği,⁴¹ her insanın hata yapabileceği, hata yapanlar arasında en faziletli olanların ise çokça tövbeye yönelenler olduğu⁴² belirtilmektedir. Anlaşıldığı üzere hadislerde, günah işleyenler İslâm dairesinin dışına çıkarılmamakta, aksine tövbeye teşvik edilerek yüce Allah'ın affedici yönüne vurgu yapılmaktadır.

Araştırma konumuz olan hadisi, Kur'an-ı Kerim ve diğer hadislerle birlikte değerlendirdiğimiz bu bölümün sonunda, hadisin zahirinden anlaşılan "namazı terk edenin kâfir veya müşrik olacağı" şeklindeki mananın, gerek Kur'an gerekse diğer hadisler tarafından desteklenmediği görülmektedir. Bu durum küfür ve şirk kavramının, sadece ilk akla gelen terim manasıyla değil, diğer anlamları ve çeşitleriyle de ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Bu doğrultuda söz konusu kavramlar ayrıntılı biçimde incelenecek ve hadisler bu bağlamda değerlendirilecektir.

2.3. Hadisin Küfür ve Şirk Bağlamında Anlaşılması

2.3.1. Küfür

Sözlükte "örtmek, gizlemek ve nimete karşı nankörlük etmek"⁴³ anlamlarına gelen küfür, dini bir terim olarak ise Hz. Peygamber'i (s.a.v.) ve onun Allah'tan getirdiği kesin olarak sabit olan şeyleri yalanlamak, tevatürle nakledilmiş hükümlerden birini ya da birkaçını inkâr etmeyi ifade eder. Bu anlamda "küfür", "imân" kavramının karşıtıdır.⁴⁴ Ayrıca "Allah'ın ulûhiyetinde, sıfatlarında ve fiillerinde eşi ve ortağı bulunduğunu kabul etmek" anlamındaki şirk de bir tür küfürdür.⁴⁵

İslâm âlimleri tarafından küfür farklı şekillerde tasnif edilmiştir.⁴⁶ Bazı âlimler küfrü, neticesi açısından tasnif etmişlerdir. Yani kişiyi dinden çıkarıp çıkarmamasına göre değerlendirmişlerdir. Bu da iki kısımdır:

1- İ'tikâdî Küfür: Allah'ın birliğini, İslâm şeriatini ve nübüvveti inkâr etmeye dayanan ve kişiyi din dairesinin dışına çıkaran küfürdür. Bu küfür, aynı zamanda küfr-i ekber ve küfr-i hakîkî kavramlarıyla da ifade edilmektedir.

2- Amelî Küfür: Bir Müslümanın bir haramı işlemesi veya bir farzı terk etmesidir. Yaptığı işleri helal görmediği ve farzîyetini inkar etmediğinden, sadece günahkâr olur; din dairesinin dışına çıkmaz. Ayrıca nimeti inkâr etme anlamına da gelen bu küfür,

³⁸ Buhârî, "Cenâiz", 1; Müslim, "İmân", 153.

³⁹ Müslim, "Tevbe", 51; el-Heysemî'nin *Mecmeu'z-zevâid*'inde yer alan bir hadiste de "günah işleyipte tövbe edenlerin günahsız gibi olacağı" haber verilmektedir. bk. Ebû'l-Hasen Nüreddîn Ali b. Ebî Bekr el-Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid ve menbeu'l-fevâid* (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, ts.), 10/200.

⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 42/236; İbn Mâce, "Dua", 5; Tirmizî, "Daâvât", 85.

⁴¹ Buhârî, "Tefsîr", 17; İbn Mâce, "Edeb", 57.

⁴² İbn Mâce, "Züh'd", 30.

⁴³ Ebû'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukrim el-İfrîkî el-Mısırî, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrût: Dâru Sâdr, ts.), 5/144.

⁴⁴ İsmail Karagöz, "Küfür", *Dinî Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), 390.

⁴⁵ Mustafa Sinanoğlu, "Küfür", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/536.

⁴⁶ Bazı âlimler küfrü meydana geliş şekli, sebebi ve yeri açısından Küfr-i Cühûd, Küfr-i İnkârî, Küfr-i Nifâk ve Küfr-i İnâdî şeklinde dört kısma ayırmışlardır. bk. Ahmet Saim Kılavuz, *İman Küfür Sınırı* (İstanbul: Marifet Yayınları, 2016), 74-75.

kaynaklarda küfr-i aşğar, mecâzî küfür ve küfrân-ı nimet kavramlarıyla da ifade edilmektedir.⁴⁷

Küfür kavramıyla alakalı tasniflerden birini de İbn Kayyım el-Cevziyye (ö. 751/1350) yapmıştır. O, küfrü, Küfr-i Ekber (Büyük küfür) ve Küfr-i Aşğar (Küçük küfür) şeklinde iki kısma ayırmıştır.

1- Küfr-i Ekber (Büyük küfür): Cehennem azabını ebedi olarak gerektiren küfürdür.⁴⁸

2- Küfr-i Aşğar (Küçük küfür): İkabı/azabı ebedi olmaksızın gerektiren küfür olup tüm günah çeşitlerini kapsamaktadır. Ayrıca şükrün zıddı olup nankörlük manasındadır.⁴⁹ İbn Kayyım, küfrün bu çeşidine örnek olarak şu hadisleri zikretmiştir:

– “Müslümana sövmek fasıklıktır. Onunla savaşmak ise küfürdür.”⁵⁰

– “Babalarınızdan yüz çevirmeyin, kim babasından yüz çevirirse bu küfürdür.”⁵¹

– “Ümmetim arasında iki hususiyet vardır ki bunlar küfürdür: Neseb'lere dil uzatmak ve ölüye ağıt yapmak.”⁵²

– “Kim bir kâhine ya da falcıya gider ve onun söylediklerini tasdik ederse Muhammed'e indirilene küfretmiş olur.”⁵³

– “Benden sonra biriniz diğerinizin boynunu vuran kâfirler olarak gerisin geri dönmeyiniz.”⁵⁴

Kur'ân-ı Kerim'de küfür kavramı hem sözlük hem de terim anlamında kullanılmaktadır. Mesela sözlük olarak küfür, tohumu toprağa gizleyen kimseler,⁵⁵ ilâhî nimetlere karşı nankörlük edenler⁵⁶ ve günahların örtülmesi⁵⁷ anlamlarında kullanılırken;

⁴⁷ Ebü'l-Hasen Sadrüddîn Ali b. Muhammed b. Ebî'l-İzz, *Şerhu'l-'Akîdeti't-Tahâviyye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî - Şuayb el-Arnaût (b.y.: Muessesetü'r-Risâle, ts.), 2/444-446; Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kub b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *Besâiru zevi't-temyiz fi letâifi'l-kitâbi'l-'azîz*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr (Kahire: el-Meclisu'l a'lâ li's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1416/1996), 4/361-363; Sâlim el-Behnesâvî, *el-Hukmu ve kadiyyiyetu tekfîr'il-Müslim* (Umman: Dâru'l-Beşir, 1405/1980), 69-70; Yunus Ekin, *Kur'ân'a Göre 'Küfür' Kavramı* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000), 248-249.

⁴⁸ İbn Kayyım, bu küfrü kendi içinde beş kısma ayırmıştır. bk. İbn Kayyım el-Cevziyye, *Medâricü's-sâlikîn*, thk. Muhammed Hâmid el-Fekî (Beyrût: Dâru'l-Kitâbu'l-'Arabî, 1393/1973), 1/335-337. İbn Kayyım diğer bir kitabında ise küfrü “i'tikâdî” ve “amelî” diye ikiye ayırmıştır. bk. İbn Kayyım el-Cevziyye, *Kitâbu's-salât ve hukmu târikihâ*, 55.

⁴⁹ İbn Kayyım el-Cevziyye, *Medâricü's-sâlikîn*, 1/335-337.

⁵⁰ Buhârî, “İmân”, 36; Müslim, “İmân”, 116; Tirmizî, “Birr ve's-Sıla”, 52; Nesâî, “Tahrîmu'd-Dem”, 27.

⁵¹ Buhârî, “Ferâiz”, 29; Müslim, “İmân”, 113.

⁵² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 16/270; Müslim, “İmân”, 121.

⁵³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 15/331.

⁵⁴ Buhârî, “İlim”, 43; Müslim, “İmân”, 120.

⁵⁵ Hadîd, 57/20.

⁵⁶ Bakara, 2/152; Nahl, 16/55, 112.

⁵⁷ Bakara, 2/271; Âl-i İmrân, 3/193, 195.

terim olarak ise Allah'ı,⁵⁸ O'nun âyetlerini,⁵⁹ peygamberlerini,⁶⁰ Kur'ân'ı,⁶¹ melekleri⁶² ve ahireti⁶³ inkâr etmek manasında kullanılmıştır.

Hadislere bakıldığında da yine küfür kavramının bağlama göre gerek sözlük gerekse terim anlamıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Küfür kavramının sözlük anlamıyla kullanıldığı hadislere örnek olarak şu iki hadis zikredilebilir:

1. “Müslümana sövmek fasıklık, onunla savaşmak ise küfürdür (kitâluhu kufrun)”⁶⁴

Nevevî (ö. 676/1277), *el-Minhâc* adlı şerhinde ilgili hadisi değerlendirerek, Müslümanla savaşmayı helal görmediği sürece, haksız yere Müslümanla savaşmanın kişiyi dinden çıkararak bir küfür sayılmayacağını belirtmiştir.⁶⁵ İbn Hacer (ö. 852/1449) ise hadiste geçen küfrün, hakikî küfür olmadığını, küfür lafzının şiddetli bir şekilde sakındırma amacıyla kullanıldığını ifade etmiştir.⁶⁶ Hadisi *Sünen*'inde rivâyet eden et-Tirmizî (ö. 279/892) de bu küfrün irtidat gibi kişiyi dinden çıkararak bir küfür olmadığını vurgulamış, İbn Abbas (ö. 68/687-88), Tâvûs (ö. 106/725), Atâ (ö. 114/732) ve diğer bazı âlimlerin buradaki küfrü “küfrün düne küfür” şeklinde nitelendirdiklerini aktarmıştır.⁶⁷

2. “Bana Cehennem gösterildi, içindekilerin çoğunun kâfir kadınlar olduğunu gördüm” Sahâbe ‘Allah'ı mı inkâr etmişler’ diye sorunca, Hz. Peygamber, (s.a.v.) şöyle cevap verdi: ‘(Hayır) Kocalarına, onların ihsanlarını inkâr ederek nankörlük ederler (yekfurne'l-'aşîre ve yekfurne'l-ihsân)’⁶⁸

Buhârî (ö. 256/870), mezkûr hadisi naklettiği bâb başlığını “kocaya nankörlük etmek ve küfrün dışında bir küfür” şeklinde isimlendirmiştir.⁶⁹ Müslim ise *Sahîh*'inde, bazı lafız farklılıklarıyla birlikte manaca aynı olan bu hadisi, “ibadetlerin noksanlığıyla imânın azalmasının beyanı ve küfür lafzının, hukuk ve nimet küfrü gibi Allah'ı inkârdan başka manalarda da kullanılabileceğinin beyanı” adındaki bâb altında zikretmiştir.⁷⁰ Her iki eserde de tercih edilen bâb başlıkları, hadiste geçen küfür lafzının terim anlamıyla kullanılmadığını açıkça göstermektedir. Ayrıca Buhârî şârihi İbn Hacer, Kâdı Ebû Bekr İbnü'l-'Arabî'nin (ö. 543/1148) hadisteki küfrü, dinden çıkarıcı küfür olarak görmediğini aktarmış,⁷¹ Müslim şârihi Nevevî de hadiste kastedilen küfrün; kocaya, ihsana, nimete ve hukuka karşı nankörlük olduğunu söylemiştir.⁷²

⁵⁸ Nisâ, 4/136, 150; Tevbe, 9/54; Nahl, 16/106.

⁵⁹ En'âm, 6/39; Enfâl, 8/31.

⁶⁰ Nisâ, 4/42; Yûnus 10/2; Ra'd, 13/42-43.

⁶¹ Meryem, 19/73, 77.

⁶² Nisâ, 4/136.

⁶³ A'raf, 7/45; Hûd, 11/7, 19.

⁶⁴ Buhârî, “İmân”, 36; Müslim, “İmân”, 116; Tirmizî, “Birr ve's-Sulâ”, 52; Nesâî, “Tahrîmu'd-Dem”, 27.

⁶⁵ Nevevî, *el-Minhâc şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc* (b.y.: y.y., 1347/1929), 2/54.

⁶⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî v.dğr. (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1379), 1/112.

⁶⁷ Tirmizî, *es-Sünen*, 5/21.

⁶⁸ Buhârî, “İmân”, 21; Müslim, “İmân”, 132.

⁶⁹ Buhârî, “İmân”, 21.

⁷⁰ Müslim, “İmân”, 132.

⁷¹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 1/83.

⁷² Nevevî, *el-Minhâc*, 2/67.

Küfür kavramının terim/ıstılah anlamıyla kullanıldığı hadislerle gelince bu hadislerle örnek olarak şu dört hadis zikredilebilir:

– “Üç şey vardır ki, bunlar kimde bulunursa o, imânın tadını tadar. Bir kimseye Allah ve Resûlünün, başkalarından daha sevimli gelmesi, bir kimseyi yalnızca Allah için sevmesi, Allah kendisini küfürden kurtardıktan sonra tekrar küfre dönmeyi tıpkı ateşe atılmayı istemediği gibi istememesi.”⁷³

– “Müslüman, kâfire, kâfir de müslümana vâris olamaz.”⁷⁴

– “Resûlullah (orduya hitâben) şöyle buyururdu: “Allah’ın adıyla, Allah yolunda savaşınız. Allah’ı inkâr eden kâfirlerle savaşınız.”⁷⁵

– “Mü’minin durumu, taze yeşermiş ekin gibidir, rüzgâr birinde onu eğip yere vurur, diğerinde doğrultur. Sonunda kuruyup sararır. Kâfirin durumu ise kökleri üzerinde dimdik duran sedir ağacı gibidir, onu hiçbir şey eğemez, ama devrilmesi de bir anda olur.”⁷⁶

2.3.2. Şirk

Şirk, sözlükte “ortaklık ve ortak olmak” gibi anlamları taşımakta, ayrıca şirk’e küfür de denmektedir.⁷⁷ Terim olarak ise “Allah’ın ilahlığında, sıfat ve fiillerinde, Rab oluşunda ortağı, benzeri ve eşinin olduğunu kabul etmek”⁷⁸ manasındadır. Ayrıca şirk kavramının İslâm âlimleri tarafından çeşitli şekillerde tasnif edildiği kaynaklarda zikredilmektedir.⁷⁹

Kur’ân-ı Kerîm’de şirk kavramı, “Onu işime ortak et”,⁸⁰ “...Hepiniz azapta ortaksınız.”,⁸¹ “Allah, birbiriyle çekişen ortak sahipleri bulunan...”⁸² “...Yoksa göklerin yaratılışında onların bir ortaklığı mı var...”⁸³ gibi âyetlerde sözlük anlamıyla kullanılmaktadır. Buna karşılık anne babanın evladını Allah’a ortak koşması için zorlaması,⁸⁴ müşriklerin putları⁸⁵ ve cinleri⁸⁶ Allah’a ortak koşmaları, Allah’ın kendisine ortak koşulması haricinde istediği günahı bağışlayacağı⁸⁷ gibi daha pek çok âyetlerde⁸⁸ ise terim anlamıyla yer almaktadır.

⁷³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 19/61; Buhârî, “Îmân”, 16; Müslim, “Îmân”, 67; Tirmizî, “Îmân”, 10.

⁷⁴ Buhârî, “Ferâiz”, 26; Müslim, “Ferâiz”, 1; İbn Mâce, “Ferâiz”, 6; Ebû Davud, “Ferâiz”, 10; Tirmizî, “Ferâiz”, 15.

⁷⁵ Müslim, “Cihâd ve’s-Siyer”, 3; İbn Mâce, “Cihâd”, 38; Ebû Davud, “Cihâd”, 85; Tirmizî, “Sîre”, 48.

⁷⁶ Müslim, “Sıfatu’l-Münâfikîn”, 59.

⁷⁷ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 10/448.

⁷⁸ Fikret Karaman, “Şirk”, *Dinî Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), 621; Mustafa Sinanoğlu, “Şirk”, *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 39/193.

⁷⁹ Şirk kavramı hakkında yapılan tasnifler için bk. İsfahânî, *Müfredât*, 452; İbn Kayyım el-Cevziyye, *Medâricü’s-sâlikîn*, 339; Ebû’l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Abdisselâm b. Teymiyye el-Harrânî, *İktidâu’s-sırâtî’l-müstakîm li muhâlefeti ashâbi’l-cahîm*, thk. Nâsır b. Abdülkerîm el-Akl, (Riyâd: Mektebetu’r-Rüşd, ts.), 2/710; İsmail Hakkı İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm*, (İstanbul: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2022), 347; Şerafettin Gölcük - Süleyman Toprak, *Kelâm (Tarih Ekoller ve Problemler)* (Konya: Tekin Kitabevi, 2010), 143.

⁸⁰ Tâhâ, 20/32.

⁸¹ Zuhruf, 43/39.

⁸² Zümer, 39/29.

⁸³ Ahkâf, 46/4.

⁸⁴ Lokmân, 31/15.

⁸⁵ A’raf, 7/191.

⁸⁶ En’âm, 6/100.

⁸⁷ Nisâ, 4/116.

⁸⁸ Nisâ, 4/36; En’âm, 6/14; A’raf, 7/33; Yûsuf, 12/38; Ra’d, 13/36; Kehf, 18/110.

Şirk kavramı hadis kaynaklarında da geniş biçimde yer almakta, hem sözlük hem terim anlamıyla kullanılmaktadır. Mesela, taksim edilmemiş ortaklıklarda şufa hakkının bulunduğunu bildiren,⁸⁹ bir kimsenin köledeki ortaklığını/hisselerini âzat etmesine değinen⁹⁰ ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Hz. Ömer'e hitaben söylediği, "*Kardeşim dualarına beni de ortak et*"⁹¹ şeklindeki rivâyetlerde sözlük anlamıyla geçmektedir. Terim manasıyla kullanıldığı çeşitli hadislerde ise şirkin büyük günahlar arasında yer aldığı,⁹² hatta büyük günahların en büyüğü olduğu⁹³ ve insanı helak eden yedi büyük günahın ilki⁹⁴ sayıldığı belirtilmektedir. Yine başka rivâyetlerde Hz. Peygamber (s.a.v.), ümmeti hakkında açık şirkten değil,⁹⁵ riya yapmaktan ibaret olan gizli şirkten korktuğunu dile getirmekte⁹⁶ ve Allah'ın kulları üzerindeki hakkının, O'na ortak koşmadan yalnızca O'na ibadet etmek olduğunu vurgulamaktadır.⁹⁷

2.3.3. Küfür- Şirk İlişkisi

Şirk kavramını tanımlarken, sözlük anlamı içerisinde ona küfür dendiğini de kaydetmiştik. Bu husus iki kavram arasındaki yakın ilişkiye işaret etmektedir. Aralarındaki temel fark, küfrün daha genel olup şirkin ise daha özel olmasıdır. Bu sebeple "Her şirk küfür, fakat her küfür şirk değildir"⁹⁸ denilmiştir. Zira şirk, sadece Allah'a ortak koşma neticesinde meydana gelirken, küfür ise küfür niteliği taşıyan birtakım inançların benimsenmesi, fiillerin işlenmesi ve sözlerin söylenmesiyle gerçekleşir.⁹⁹ Bununla birlikte iki kavramın aynı manaya geldiğini söyleyenler¹⁰⁰ de bulunmakta, İmâm Şâfiî'nin (ö. 204/820), "Her kâfir müşrik, her müşrik te kâfirdir" dediği nakledilmektedir.¹⁰¹ Ayrıca Kur'an'da şirkin küfür sayıldığını gösteren ayetler yer almaktadır.¹⁰²

Şirk kavramı ve onun küfürle ilişkisine dair yapılan açıklamalardan, herhangi bir amelin terk edilmesiyle şirk arasında doğrudan bir bağ bulunmadığı anlaşılmaktadır. Oysa inceleme konumuz olan hadiste namazın terk edilmesi şirk olarak nitelendirilmektedir. Bu durum, ilgili rivâyette geçen şirk ifadesinin terim/ıstılah anlamının ötesinde değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Bu çerçevede kanaatimiz, söz konusu hadiste yer alan "şirk" ifadesinin "küfür" anlamında kullanıldığı yönündedir. Zira şirkin sözlük anlamlarından birinin küfür olması ve bazı âlimlerin her şirkin küfür olduğu yönündeki

⁸⁹ Müslim, "Müsakât", 135; Nesai, "Buyû", 80.

⁹⁰ Buhârî, "İtk", 4; Müslim, "İtk", 1.

⁹¹ İbn Mâce, "Menâsik", 5.

⁹² Buhârî, "Eymân", 16.

⁹³ Buhârî, "Şehâdât", 10; Müslim, "İmân", 143.

⁹⁴ Buhârî, "Vesâyâ", 23; Müslim, "İmân", 145.

⁹⁵ Müslim, "Fedâil", 30.

⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 17/355; İbn Mâce, "Zühed", 21.

⁹⁷ Müslim, "İmân", 49, 50.

⁹⁸ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm, *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihâl*, thk. Muhammed İbrâhim Nasîr - Abdurrahmân Umeyre (Beyrût: Dâru'l-Cil, 1416/1996), 3/264.

⁹⁹ Kılavuz, *İman Küfür Sınırı*, 75.

¹⁰⁰ Nevevî, bazen şirk ve küfür kavramlarının "Allah'ı inkâr" şeklinde aynı anlamda kullanıldığını söylemiştir. bk. Nevevî, *el-Minhâc*, 2/71.

¹⁰¹ İbn Hazm, *el-Fasl*, 3/264.

¹⁰² bk. Ali İmrân, 3/151; Hâc, 22/17; Beyyine, 98/1, 6; Tevbe, 9/30.

görüşleri, hadiste yer alan "şirk" ifadesinin "küfür" şeklinde anlaşılmasını mümkün kılmaktadır.

Bu bölümde yer verdiğimiz bilgilerden anlaşıldığı üzere "küfür" ve "şirk" kavramı, Kur'ân'da ve hadislerde hem sözlük hem de terim anlamıyla sıklıkla kullanılmıştır. Küfür kavramının sözlük manasıyla kullanımında kişinin mü'min vasfı ortadan kalkmazken, ıstilahî kullanımında ise kişi iman dairesinin dışına çıkmaktadır. Öte yandan İslâm âlimleri küfrü çeşitli tasniflere tâbi tutmuş, bu tasniflerin merkezinde küfrün kişiyi dinden çıkaran ve çıkarmayan olmak üzere iki temel anlama sahip olması yer almıştır. Dinden çıkaran küfür, "i'tikâdî küfür, küfr-i ekber ve küfr-i hakikî" olarak adlandırılırken; dinden çıkarmayan küfür ise "amelî küfür, mecazî küfür, küfr-i aşgar ve küfrân-ı nimet" şeklinde isimlendirilmiştir. Tüm bu hususları dikkate alarak, incelediğimiz hadiste geçen "küfür" ifadesinin de sadece dinden çıkaran terim manasıyla anlaşılması gerektiği, bu küfrün kişiyi dinden çıkarmayan, "mecâzî küfür, amelî küfür, küfr-i aşgar ve küfrân-ı nimet" şeklinde anlaşılmasının daha isabetli olacağı kanaatindeyiz. Nitekim bu kanaatimizi destekleyen bir değerlendirmeye İbn Abdilberr'de (ö. 463/1071) rastlanılmaktadır. İbn Abdilberr, daha önce "küfr-i aşgar" kapsamında zikrettiğimiz, "*Babalarınızdan yüz çevirmeyin, kim babasından yüz çevirirse bu küfürdür*"¹⁰³ ve "*Benden sonra biriniz diğerinizin boynunu vuran kâfirler olarak gerisin geri dönmeyiniz*"¹⁰⁴ şeklindeki rivayetlerde yer alan fiilleri işleyenleri, ulemânın fâsık kabul etmekle birlikte İslâm dairesi dışına çıkarmadığını belirtmektedir. Dolayısıyla namazı terk edenler hakkındaki rivayetlerin de aynı şekilde yorumlanmasının makul ve kabul edilebilir olduğunu vurgulamaktadır.¹⁰⁵

2.4. Hadis Hakkında Şârihlerin ve Fukahânın Değerlendirmeleri

İslâm'ın temel esaslarından biri olan namazı, farz olduğunu inkâr ederek terk eden kimsenin İslâm dininden çıkacağı hususunda ulemâ arasında görüş ayrılığı bulunmamaktadır. Ancak bir kimsenin namazı tembellik veya ihmalkârlık sebebiyle kasten terk etmesi durumunda, bu kişinin dinî hükmünün ne olacağı konusunda ihtilaf edilmiştir. Bu bakımdan, burada görüşlerine yer verilecek olan hadis şârihleri ile dört mezhep fukahâsının değerlendirmeleri, tembellik veya ihmalkârlık/umursamazlık sebebiyle namazı kasten terk edenlere yönelik olarak anlaşılmalıdır.

2.4.1. Hadis Şârihlerinin Yorumları

Hadislerin daha iyi ve doğru anlaşılmasında hadis şerhleri belirleyici bir işleve sahiptir. Bu durum hadis şerhlerine müracaatı kaçınılmaz kılmaktadır. İncelediğimiz hadisin şerh kaynaklarındaki değerlendirmelerine bakıldığında, şârihlerin meseleyi genellikle tembellik veya umursamazlık sebebiyle namazı kasten terk etmenin kişiyi dinden çıkarıp çıkarmayacağı bağlamında ele aldıkları görülmektedir. Bu nedenle şârihlerin konuya dair görüşlerini iki başlık altında sunmak daha isabetli olacaktır.

¹⁰³ Buhârî, "Ferâiz", 29; Müslim, "İmân", 113.

¹⁰⁴ Buhârî, "İlim", 43; Müslim, "İmân", 120.

¹⁰⁵ İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, 4/236.

A- Namazı Kasten Terk Etmeyi Küfür Sayan Şârihler

Tespit edebildiğimiz kadarıyla namazın kasıtlı olarak terkini küfür kabul eden şârihler arasında İbn Receb el-Hanbelî (ö. 795/1393), Şevkânî (ö. 1250/1834) ve İbn 'Useymîn (ö. 1421/2001) yer almaktadır.

İbn Receb el-Hanbelî (ö. 795/1393), *Fethu'l-bârî* isimli şerhinde kişinin namazı terk etmedikçe din dairesinden çıkmayacağını ifade etmekte ve bu görüşünü desteklemek üzere inceleme konumuz olan hadisi delil olarak zikretmektedir.¹⁰⁶

Yemenli âlim Şevkânî (ö. 1250/1834), *Neylû'l-Evtâr* adlı şerhinde, "Namazı terk edeni kâfir sayanların delilleri" başlığı altında ilgili hadisi zikrederek kanaatini açıkça ortaya koyar. Ona göre namazı terk eden kimse kâfir sayılır ve öldürülür, zira bu konudaki hadisler sahih olup şâri', namazı terk edeni küfürle isimlendirmiş ve kişi ile küfür arasında namazı engel kılmıştır. Şu halde namazın terki, terk edene küfür isminin verilmesini gerektirir."¹⁰⁷

Çağdaş Selefilik'in önde gelen isimlerinden İbn 'Useymîn (ö. 1421/2001), *Riyâzü's-Sâlihîn* şerhinde inceleme konumuz olan hadisi yorumlamıştır. Ona göre hadis, namazı terk eden kimsenin dinden çıkaran bir küfürle kâfir olduğuna işaret etmektedir.¹⁰⁸ İbn 'Useymîn'e göre kişi namazı terk etmiş halde ölürse; cenazesi yıkanmaz, kefenlenmez, cenaze namazı kılınmaz, Müslüman mezarlığına defnedilmez, ona rahmet okunmaz ve kıyâmette şefâat ona ulaşmaz.¹⁰⁹

B- Namazı Kasten Terk Etmeyi Küfür Saymayan Şârihler

Hattâbî'ye (ö. 388/998) göre söz konusu hadiste amaç, namazı terk edeni azarlamak ve onu küfürle korkutmaktır. Yani kişi namaz hususunda ihmalkâr davranırsa bu onu küfre sürükleyebilir. Yoksa burada dinden çıkma ve İslâm milletinden ayrılma kastedilmemiştir.¹¹⁰

Kurtubî (ö. 656/1258), namazın terki hakkında ulemânın muhtelif görüşlerini aktardıktan sonra kendi kanaatini şöyle ifade eder: "Sahih olan görüşe göre, böyle bir kimse kâfir değildir. Çünkü küfür, daha önce geçtiği üzere inkâr etmektir; bu kişi ise inkâr eden değildir. Ayrıca Allah Resulü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Allah beş vakit namazı kullarına farz kıldı. Kim bu beş vakit namazı küçümsemeden hakkını vererek, eksiksiz olarak kılsa, Allah

¹⁰⁶ Ebû'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkî el-Hanbelî, *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Mahmûd b. Şa'bân b. Abdülmaksûd v.dğr. (Medine: Mektebetü'l-Gurabâ el-Eseriyye, 1417/1996), 7/162.

¹⁰⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî, *Neylû'l-Evtâr şerhu Münteka'l Ahbâr* (b.y.: el-Memleketü'l-'Arabiyyetu's-Suûdiyye, 1431/2010), 1/370.

¹⁰⁸ Muhammed b. Sâlih b. 'Useymîn, *Şerhu Riyâzu's-Sâlihîn* (Riyâd: Medâru'l-Vatan, 1426), 5/100.

¹⁰⁹ İbn 'Useymîn, *Şerhu Riyâzu's-Sâlihîn*, 5/101. İbn 'Useymîn, namazı terk edenin dünyevi bakımdan da maruz kalacağı durumları belirtmiştir. O, namazı terk eden adamın evliyse nikâhının sahih olmayıp zinakar sayılacağını, namazı terk eden kadın olursa kendisiyle Müslümân bir erkeğin evlenemeyeceğini, namazı terk edenin kestiği hayvanın yenilemeyeceğini, böyle birinin ne mirasçı olabileceğini ne de kendisine mirasçı olunabileceğini söylemiştir. bk. İbn 'Useymîn, *Şerhu Riyâzu's-Sâlihîn*, 5/100-102.

¹¹⁰ Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el-Hattâbî el-Büstî, *A'lâmü'l-lâmü'l-hadîs fi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhammed b. Sa'd b. Abdurrahman Âl-i Suûd (Mekke: Merkezü'l-Buhûsü'l-İlmiyye ve İhyâi't-Türâsü'l-İslâmî, 1409/1988), 1/515.

Teâlâ'nın bu kimse için cennet sözü vardır. Kim de bu namazları kılmaz ise, onun için Allah katında herhangi bir söz yoktur. Dilerse azap eder, dilerse cennete koyar."¹¹¹ Bu hadis açıkça göstermektedir ki namazı terk etmek küfür değildir; şirkten daha aşağı derecede bir günahdır.¹¹²

Nevevî (ö. 676/1277), namazın vücûbiyetini inkâr ederek terk eden kişinin, Müslümanların icmâıyla küfre düşeceğini belirtir. Buna karşılık, yeni Müslüman olmuş ve namazın vücûbiyeti kendisine ulaşacak kadar Müslüman toplumunda bulunmamış kimsenin, namazı terk etmekle kâfir olmayacağını ifade eder. Namazın farz olduğuna inanmakla birlikte tembellik nedeniyle terk edenler hakkında ise ulemâ arasında ihtilaf bulunduğunu kaydeder ve bu farklı görüşleri aktarır,¹¹³ ancak konu hakkında kendi görüşüne açıkça yer vermez. Bununla birlikte Şâfiî fıkhrına dair bir eserinde, namazı özür olmaksızın tembellik sebebiyle terk edenin sahîh olan görüşe göre kâfir olmayacağını kaydeder.¹¹⁴

Tîbî (ö. 743/1343), hadisi şöyle yorumlamaktadır: "Şükrün en açığı, en mükemmeli, esası ve direği namazı edâ ve ikâme etmektir. Sanki şöyle denilmiştir: Mümin ile kâfir arasındaki fark, hakiki nimet şükrünü yerine getirmeyi terk etmektir. Kim namazı ikame ederse mümindir; kim de onu terk ederse kâfirdir. Buna göre burada "küfür", nimeti inkâr etme (küfrân-ı nimet) anlamında kullanılmıştır."¹¹⁵

Alî el-Kârî (ö. 1014/1605), konuya ilişkin şöyle bir görüşü aktarır: "Mü'min ile kâfir arasındaki fark, şükrün edâsını terk etmektir. Bu durumda hadisteki küfür, küfrân (nimeti inkâr etme, nankörlük) anlamındadır."¹¹⁶ O, konunun devamında namazı terk eden kimse hakkında en güzel görüşün, Ebû Hanîfe'ye ait olduğunu söyler.¹¹⁷ Ebû Hanîfe namazın terkinin küfür olarak görmediğinden,¹¹⁸ Alî el-Kârî'nin de aynı fikirde olduğu anlaşılmaktadır.

Münâvî (ö. 1031/1622), namazın farziyetini inkâr etmeyen bir kimsenin, hakiki anlamda kâfir olmayacağını vurgulamaktadır.¹¹⁹

Sehârenpûrî (ö. 1346/1927), hadisi şöyle şerh etmektedir: "Namazı terk etmenin küfür sayılması, amelin imânın bir parçası olduğunu göstermektedir. Ancak muhaddisler, fakihler ve kelâmcılardan oluşan bütün Ehl-i sünnet âlimleri şu hususta ittifak etmişlerdir: Ameller, imânın bir parçası değildir. O halde bir kimse İslâm amellerinden bir ameli terk

¹¹¹ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Salâtu'l-Leyl", 14; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 37/393; Ebû Dâvûd, "Vitr", 2; "Salât", 9; Nesâî, "Salât", 6.

¹¹² Ebû'l-Abbâs Ziyâüddîn Ahmed b. Ömer b. İbrâhîm el-Ensârî el-Kurtubî, *el-Müfhim limâ eşkele min Telhîsi kitâbi Müslim*, thk. Muhyiddin Dîb Müstû v.dğr. (Beyrût: Dâru İbn Kesir, 1417/1996), 1/271.

¹¹³ Nevevî, *el-Minhâc*, 2/70.

¹¹⁴ Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, thk. Züheyr eş-Şâviş (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, ts.), 2/146.

¹¹⁵ Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh b. Muhammed et-Tîbî, *el-Kâşif 'an hakâ'iki's-sünen*, thk. Abdülhamîd Hindâvî (Riyâd: Mektebetu Nezzâr Mustafa el-Bâz, 1417/1997), 3/868.

¹¹⁶ Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtih şerhu Mişkâtî'l-Mesâbil*, thk. Cemâl 'Îtânî (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1422/2001), 2/253.

¹¹⁷ Alî el-Kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtih*, 2/254.

¹¹⁸ Nevevî, *el-Minhâc*, 2/70.

¹¹⁹ Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, 5/364.

ettiğinde imânı tamamen ortadan kalkmaz ve gerçek anlamda kâfir olmaz. Ayrıca ulemâ, amellerin imânın kemâli için şart olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Buna göre kişi, farz olan amellerden birini inkâr etmeksizin terk ederse kâfir olmaz; fakat fâsık olur.”¹²⁰

Mübârekfûrî (ö. 1414/1994), namazı terk eden kimse hakkındaki kanaatini şöyle ifade etmektedir: “Her ne kadar farz olduğunu inkâr etmese de kasıtlı olarak namazı terk eden kâfirdir. Çünkü sahîh hadislerde namazı terk edene kâfir denilmiştir. Fakat bu küfür, ‘küfrün düne küfr’ dür. Yani kişiyi başlangıçta bulunduğu (Müslüman olmadan önceki) küfrüne götüren bir küfür değildir. Zira küfrün birçok mertebesi vardır; bunların bazıları diğerlerinden daha hafif olup ebedi cehennemde kalmayı ve affedilmemeyi gerektirmez. Aynı şekilde imanın da bir kısmı diğerlerinden daha üstün mertebeleri vardır. Allah en doğrusunu bilir.”¹²¹ Mübârekfûrî ayrıca, namazın terkini küfür saymayan âlimlerin, bunu çeşitli şekillerde yorumladıklarını belirtir. Buna göre ilgili hadisler; namazı inkâr ederek terk etme durumuna hamledilmiş, tehdit ve sakındırma üslubu olarak değerlendirilmiş, namazı terk etmenin kişiyi küfre sürükleyebileceği şeklinde anlaşılmış yahut namazı kılmama fiilinin kâfirlerin fiiline benzediği şeklinde te’vil edilmiştir.¹²²

Öte yandan hadisçi kimlikleriyle temayüz eden Tahâvî (ö. 321/933), İbn Hibbân el-Büstî (ö. 354/965), İbnü’s-Salâh (ö. 643/1245) ve Nâsirüddin el-Elbânî (ö. 1419/1999) gibi alimler de namazın terkini dinden çıkaran hakiki küfür kapsamında değerlendirmemişlerdir.¹²³ Aynı şekilde muasır âlimlerden Vehbe Zuhaylî (1932-2015) ile Yûsuf el-Karadâvî’yi (1926-2022) de namazın terkini küfür olarak kabul etmeyenler arasında zikredebiliriz.¹²⁴

Buraya kadar aktarılan şârihlerin yorumları değerlendirildiğinde, isabetli olan görüşün, kasten namazın terk edilmesinin küfür olmayacağını savunan görüş olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü bizce, bir kimse farziyetini inkâr etmediği sürece, sadece tembellik veya umursamazlık sebebiyle terk ettiği namazlardan dolayı tekfir edilmemelidir. Bu hususta İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe’nin (ö. 150/767), “Bir müslümanı, helal saymaması şartıyla, büyük günahlardan birini işlemesi ile kafir sayamayız”¹²⁵ sözü ve Ebû Ca’fer et-Tahâvî’nin (ö. 321/933), “Ehl-i Kible’den hiçbir kimseyi, helal görmediği sürece günahı

¹²⁰ Halil b. Ahmed b. Mecîd Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd fî halli süneni Ebî Dâvûd*, thk. Takiyyüddin en-Nedvî (Hindistan: Merkezü’ş-Şeyh Ebi’l-Hasen en-Nedvî li’l-Buhûs ve’d-Dirâsâtî’l-İslâmiyye, 1427/2006), 13/87-88.

¹²¹ Mübârekfûrî, *Mişkatu’l-mesâbîh*, 2/274-275.

¹²² Mübârekfûrî, *Mişkatu’l-mesâbîh*, 2/275.

¹²³ Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahâvî, *Şerhu Müşkili’l-âsâr*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 1415/1994), 8/205-206; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Sahîhu İbni Hibbân bi tertîbi İbni Balabân*, tertîb. Ali b. Bâlbân el-Fârisî, thk. Şuayb el-Arnaût (b.y.: Müessesetü’r-Risâle, ts.), 4/304-322; Ebû Amr Takiyyüddin Osmân b. Salâhiddin Abdîrrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, *Sıyânetü Sahîhi Müslim mine’l-ihlâlî (haleli) ve’l-galat ve himâyetühû mine’l-iskâti ve’s-sakat*, thk. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir (Beyrût: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1408), 257; Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî, *Hukmu târiki’s-salât* (Suûdiyye: Dâru’l-Celâleyn, 1412/1992), 62;

¹²⁴ Vehbe Zuhaylî, *Mevsûatu’l-fikhi’l-İslâmî ve’l-kadaya el-muasıra* (Dımeşk: Dâru’l Fikr, 1433/2012), 1/566; Yûsuf el-Karadâvî, *Öncelikler Fıkhu*, çev. Abdullah Kahraman (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2016), 193-195.

¹²⁵ Ebû Hanîfe Nu’mân b. Sâbit, *el-Fıkhu’l-Ekber* (İmâm-ı Azam’ın Beş Eseri içinde), çev. Mustafa Öz (İstanbul: İFAV Yayınları, 2021), 55.

sebebiyle tekfir etmeyiz"¹²⁶ şeklindeki ifadesi, namaz başta olmak üzere tüm ibadetlerin terki konusunda esas alınmalıdır.

2.4.2. Hadis Hakkında Fukahânın Değerlendirmeleri

Bu başlık altında inceleme konumuz olan hadisin, dört fikhî mezhepte nasıl ele alındığı irdelenecektir.¹²⁷

2.4.2.1. Hanefî Mezhebi

Hanefî fikhında araştırma konumuz olan hadisin, namazın farziyetini inkâr ederek terk edenler hakkında olduğu,¹²⁸ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) tehdit üslubuyla bunu söylediği¹²⁹ ve hadiste geçen küfür kelimesinin nimet küfrü olup, dinden çıkararak küfür olmadığı kaydedilmiştir.¹³⁰

Hanefî mezhebinde namazı terk eden kimsenin tekfir edilmediği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, namaz kılincaya kadar hapsedilmesi ve dövülmesi şeklinde bir ceza öngörülmüştür.¹³¹ Fakat bu cezanın dayanağı, incelemekte olduğumuz hadis değildir.¹³²

Hanefî mezhebinde "müftâbih" olan görüş, namazı terk edenin hapsedilmesi ve dövülmesi yönündedir. Bununla beraber, mezhep dışı bazı kaynaklarda, "Ne hapsedirim ne döverim. O, dini konusunda emindir" ve "Namaz kişinin boynunda bir emanettir. (Yani; sorumluluğuyla baş başa bırakılır, cezalandırılmaz)" şeklindeki ifadelerin de Hanefî mezhebinin konu hakkındaki görüşleri olduğu,¹³³ ancak bu görüşlerin zamanla unutulmaya terk edildiği belirtilmiştir.¹³⁴

2.4.2.2. Mâlikî Mezhebi

Mâlikî mezhebinin fikhî kaynaklarında araştırma konumuz olan hadis ile aynı muhtevada başka hadislerle yer verilmiştir. Bu kaynaklarda, hadislerde geçen küfür kelimesinin hakikatte ancak dini yalanlamak mânâsında kullanıldığı, oysa namaz kılmayan kimsenin namazın farziyetini inkâr etmedikçe dini yalanlamayacağı vurgulanmıştır.¹³⁵

¹²⁶ Ebû Ca'fer et-Tahâvî, *el-Akîdetu't-Tahâviyye*, (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1416/1995), 21.

¹²⁷ Fukahânın namazın terki konusundaki değerlendirmelerini daha detaylıca görmek için bk. Ahmet Ekinci, "İslam Hukukunda Namaz Kılmayanın Hükümü", *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 4/2 (Aralık 2021), 395-405.

¹²⁸ Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *Muhtasarı ihtilâfi'l-ulemâ'*, thk. Abdullah Nezîr Ahmed (Beyrût: Dâru'l-Beşâiru'l-İslâmiyye, 1417/1996), 4/393-394.

¹²⁹ Ebû Muhammed Ali b. Zekerîyya b. Mes'ûd el-Ensârî el-Menbicî, *el-Lubâb fi'l-cem'i beyne's-sünne ve'l-kitâb*, thk. Dr. Muhammed Abdulazîz el-Murâd (Peşavur: el-Mektebetu'l-Hakkaniyye, 1414/1994), 1/156.

¹³⁰ Burhânüddin Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz el-Buhârî el-Merginânî, *el-Muhîtü'l-burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'mânî*, thk. Abdülkerim Sâmî el-Cundî (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424/2004), 5/313.

¹³¹ Menbicî, *el-Lubâb*, 1/157.

¹³² Hanefiler, hapis cezası konusunda kıyasa başvurmaktadırlar. bk. Saffet Köse, *İslâm Hukuku Açısından Din ve Vicdan Hürriyeti* (İstanbul: İZ Yayıncılık, 2003), 105.

¹³³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şafîi, *el-Ümm*, thk. Rıf'at Fevzî Abdülmuttalib (b.y.: Daru'l-Vefâ, 1422/2001), 2/564; Hüseyin b. Ahmed es-Seyyâğî es-San'ânî, *er-Ravdu'n-nadîr şerhu Mecmu'u'l-fikhi'l-kebir* (Beyrût: Dâru'l-Ceyl, ts.), 1/413; krş. Halil Altuntaş, *İslâm'da Din Hürriyetinin Temelleri*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), 117.

¹³⁴ Altuntaş, *İslâm'da Din Hürriyetinin Temelleri*, 117.

¹³⁵ Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, thk. Muhammed Subhî Hasan Hallâk (Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, 1410), 1/227-228.

Ayrıca namazı terk etmenin hakikatte küfür olmadığı,¹³⁶ bir kimsenin farziyetine inandığı halde namazı terk etmekle kâfir sayılamayacağı belirtilmiştir.¹³⁷

Mâlikî mezhebinde görebildiğimiz kadarıyla ilgili hadisler esas alınarak namaz kılmayan tekfir edilmemiştir. Bununla beraber İmâm Mâlik'in, böyle bir kimsenin küfrü sebebiyle değil, namazı terk etme günahından ötürü öldürüleceği kanaatinde olduğu aktarılmıştır. Ancak bu ölüm cezasının delili, incelediğimiz hadis olmamıştır.¹³⁸

2.4.2.3. Şâfiî Mezhebi

Şâfiî mezhebinin fıkî literatüründe inceleme konumuz olan hadis ve aynı muhtevada başka hadisler yer almıştır. Şâfiî fakihî el-Mâverdi (ö. 450/1058), ilgili hadis hakkında şu değerlendirmeyi yapmıştır: “Bir kimse haramlığına inandığı halde nehyedilen bir fiili işlemekle kâfir olmuyorsa, farziyetine inandığı halde emredilen bir şeyi terk etmekle de kâfir olmaz. Eğer namazı terk ederek kâfir olsaydı, onu kılarak da Müslüman olması gerekirdi. Nasıl namazı kılmakla Müslüman olmuyorsa onu terk etmekle de kâfir olmaz.”¹³⁹

Şâfiî mezhebinde hakim olan görüş, namazı terk edenin tekfir edilmemesi yönündedir. Nitekim bu durum, İmâm Şâfiî (ö. 204/820) ile Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) arasında geçtiği nakledilen şu diyalogda da açıkça ortaya konulmaktadır:

İmâm Şâfiî: Ey Ahmed, namaz kılmayanın kâfir olduğunu mu söylüyorsun?

Ahmed b. Hanbel: Evet.

İmâm Şâfiî: Eğer kâfir olursa ne ile tekrar Müslüman olur?

Ahmed b. Hanbel: La ilâhe illâllah Muhammedün Resûlullah, diyerek.

İmâm Şâfiî: Adam bu sözü devamlı söylüyor zaten, onu bırakmamış ki.

Ahmed b. Hanbel: Namaz kılarak Müslüman olur.

İmâm Şâfiî: Kâfirin namazı geçerli olmaz. Dolayısıyla o kimsenin kıldığı namaz ile de Müslüman olduğuna hükmedilemez.

İmâm Şâfiî'nin bu sözü üzerine Ahmed b. Hanbel söyleyecek söz bulamaz.¹⁴⁰

İmâm Şâfiî, namazı terk eden kimsenin küfre girmeyeceği görüşünü benimsemekle birlikte, namazı terk edenin tövbeye davet edileceğini, tövbe etmemesi halinde öldürüleceğini açıkça belirtmiştir. Ancak onun ölüm cezası için esas aldığı deliller arasında

¹³⁶ Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Kurtubî, *el-Beyân ve't-tahsîl*, thk. Muhammed Hâcî (Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1408/1988), 1/476.

¹³⁷ Kurtubî, *el-Mukaddimâtü'l-mümehhidât*, thk. Muhammed Hâcî, (Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1408/1988), 1/142.

¹³⁸ Kurtubî, *el-Mukaddimâtü'l-mümehhidât*, 142-143.

¹³⁹ Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib el-Basrî el-Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebîr fî fikhî mezhebi'l-İmâmî's-Şâfiî ve huve şerhu Muhtasaru'l-Muzenî*, thk. Ali Mu'avvid - 'Adil Abdülmevcûd (Beyrût: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1414/1994), 2/527.

¹⁴⁰ Diyalogun geçtiği kaynak için bk. Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Ali b. Abdilkâfi es-Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî - Abdülfettâh Muhammed el-Hulvî, (b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-'Arabiyye, 1383/1964), 2/61; krş. Altuntaş, *İslâm'da Din Hürriyetinin Temelleri*, 90.

çalışma konumuz olan hadis yer almamıştır.¹⁴¹ İmâm Şâfiî'nin öğrencisi Müzenî'nin (ö. 264/878) ise namazın terki için ölüm cezası yerine, Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve arkadaşları gibi namazı eda edinceye kadar hapsedilme cezasını tercih ettiği nakledilmiştir.¹⁴²

2.4.2.4. Hanbelî Mezhebi

Hanbelî mezhebinin fikhî kaynaklarında çalışma konumuz olan hadis ile aynı muhtevada başka hadisler yer almış ve bu rivâyetler, namazı terk edenin kâfir olduğuna ve küfründen dolayı öldürülmesi¹⁴³ gerektiği hükmüne delil olarak zikredilmiştir.¹⁴⁴

Hanbelî mezhebinin imâmı Ahmed b. Hanbel'den ise namazı terk edenin hükmüne ilişkin iki farklı görüş aktarılmıştır. Bunlardan birincisine göre namazı terk eden, tıpkı mürted gibi "küfründen" dolayı öldürülürken; ikincisine göre ise muhsan zani gibi "hadden" öldürülür.¹⁴⁵ Hanbelî fâkihlerinden İbn Batta (ö. 387/997) ve İbn Kudâme el-Makdisî (ö. 620/1223), bu görüşlerden ikincisini benimseyerek, namazın terkinin küfür olarak değerlendirmemişlerdir. Hatta İbn Batta, mezhepteki hâkim görüşün bu olduğunu ve mezhep içinde bu görüşe muhalif kimsenin bulunmadığını ileri sürmüştür. İbn Kudâme de konu hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: "Hiçbir asırda namazı terk ettiği için bir Müslümân'ın öldükten sonra yıkanmadığını, cenâze namazının kılınmadığını, Müslümânların mezarlığına defnedilmediğini, mirâsçı olmaktan ve kendisine mirâsçı olunmaktan engellendiğini ve namaz kılmayanlar çok olmakla birlikte, bu gerekçeyle eşlerin ayrılmasına hükmedildiğini bilmiyoruz. Eğer böyle biri -namazı terk ettiği için- kâfir olsaydı, tüm bu hükümler onun için gerçekleşmiş olurdu. Müslümanlar arasında, namazı terk edene kaza gerektiği hususunda bir görüş ayrılığı olduğunu bilmiyoruz."¹⁴⁶ Ayrıca İbn Kudâme, ilgili hadislerin hakiki anlamda küfre delalet etmediğini; durumu sert ve caydırıcı bir üslupla ifade etmek ve böyle bir kimseyi kâfirlere benzetmek için söylendiğini belirtmiştir. O, bu görüşüne delil olarak "*Müslümana sövmek fasıklık, onunla savaşmak küfürdür*"¹⁴⁷ mealindeki hadis ile içerisinde küfür ifadesi geçen başka hadisleri zikretmiştir.¹⁴⁸

¹⁴¹ İmâm Şâfiî'nin bu konuda Hz. Ebû Bekr'in: "Eğer Resûlullah'a verdikleri bir dişi oğlağı dahi bana vermeyecek olurlarsa onlarla savaşırım. Allah'ın bir araya getirdiği şeyleri birbirinden ayırmayın" sözünü delil aldığı görülmektedir. bk. Şâfiî, *el-Ümm*, 2/563.

¹⁴² Nevevî, *Kitabu'l-Mecmû' şerhu'l-Muhezzeb li's-Şirâzî*, thk. Muhammed Necîb el-Mutî'î (Cidde: Mektebetu'l-İrşâd, ts.), 3/19.

¹⁴³ Namazı terk edenin öldürülmeden önce üç gün hapsedileceği, bu süre içinde her namaz vakti namaza çağrılıp ölümle korkutulacağı, buna rağmen namaz kılmazsa öldürüleceği söylenmiştir. bk. İbn Kudâme, *el-Muğnî*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî - Abdulfettâh Muhammed el-Hulv (Riyâd: Dâru 'Âlemi'l-Kutub, 1417/1997), 3/351.

¹⁴⁴ Ebû Abdîrrahmân Abdullah b. Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Mesâilu'l-İmâm Ahmed rivâyetu ibnihi Abdullah b. Ahmed*, thk. Züheyr eş-Şâviş (Beyrût: Mektebetu'l-İslâmî, 1401/1981), 55; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 3/354-355; İbn Kudâme, *el-Kâfî*, thk. Muhammed Fâris - Mes'ud Abdulhamid es-Sa'dîni, (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1414/1994), 1/180; Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Abdisselâm b. Teymiyye el-Harrânî, *Şerhu'l-'umde*, I-V, thk. Muhammed Ecmel el-İslâhî-Zâhir b.Sâlim Belfakîh (Mekke: Dâru Alemi'l-Fevâid, 1426), 2/64; Muhammed b. Sâlih b. 'Useymin, *Şerhu'l-mumtî 'alâ Zâdi'l-mustekni'*, thk. 'Amr b. Süleymân el-Hefeyân (Cidde: Dâru İbni'l-Cevzî, 1422/2002), 2/28-29.

¹⁴⁵ İbn Kudâme, *el-Kâfî*, 1/180.

¹⁴⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 3/355, 357; İbn Kudâme, *el-Kâfî*, 1/180-181.

¹⁴⁷ Buhârî, "İmân", 36; Müslim, "İmân", 116; Tirmizî, "Birr ve's-Silâ", 52; Nesâî, "Tahrîmu'd-Dem", 27.

¹⁴⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 3/358-359; İbn Kudâme, *el-Kâfî*, 1/181-182.

Öte yandan Ahmed b. Hanbel'den sonra Hanbelî mezhebine en büyük canlılık ve yenileşmeyi sağlayan alimlerden biri kabul edilen İbn Teymiyye (ö. 728/1328),¹⁴⁹ çalışma konumuz olan hadis ile aynı muhtevadaki hadisleri, namazın farziyetine inanmayarak onu terk eden kimsenin küfrüne delil olarak zikretmiştir. O, farziyetine inanarak namazlarını bazen kılıp bazen terk eden kimseler için de Allah'ın isterse azap edeceği isterse affedeceği kanaatindedir.¹⁵⁰ İbn Teymiyye'nin talebesi İbn Kayyım el-Cevziyye (ö. 751/1350) de *Kitâbu's-Salât ve Hukmu Târikihâ* adlı eserinde küfrü, "itikadi" ve "ameli" olmak üzere iki kısma ayırmış, namazı terk etmenin kişiyi dinden çıkarmayan "ameli küfür" olduğunu vurgulamıştır.¹⁵¹

2.5. Değerlendirme

Dört mezhep fukahâsının mezkur değerlendirmelerinden anlaşıldığı kadarıyla, Hanefî, Mâlikî ve Şâfiî mezheplerinde ilgili hadis esas alınarak namaz kılmayan kimsenin tekfir edilmediği anlaşılmaktadır. Hanbelî mezhebinde ise Ahmed b. Hanbel'den aktarılan iki görüşten birinin üç mezhebe muvafık olduğu görülmektedir. Bu durum fukahânın çoğunluğunun, namazın terkinin küfür olarak değerlendirmedeğini; namazı terk etmeyi küfür sayan yaklaşımın ise İslâm fıkında azınlıkta kalan ve genel kabul görmeyen bir görüş olduğunu açıkça göstermektedir.

Öte yandan Şâfiî ve Hanbelî mezhepleri, çalışma konumuz olan hadis ile aynı muhtevadaki başka hadisleri delil alarak, namazı terk edenin öldürüleceği görüşünü benimsemişlerdir. Ancak Kur'an-ı Kerim'de namazı terk edenin öldürüleceğine dair açık bir nass bulunmadığı gibi, hadis/sünnette de delâleti katî olacak şekilde net bir ifadeye rastlanılmamaktadır. Bununla beraber bazı kaynaklarda,¹⁵² "*Haram aylar çıkınca müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, onları yakalayıp hapsedin ve her gözetleme yerine oturup onları gözetleyin. Eğer tövbe ederler, namazı kılıp zekâtı da verirlerse, kendilerini serbest bırakın*"¹⁵³ meâlindeki âyet, namazı terk edenin öldürüleceği görüşüne delil olarak ileri sürülmektedir. Ancak âyetin zâhirinden hitabın müşriklere yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca âyet, müşriklerin öldürülmemesi için öncelikle tövbeyi yani iman etmelerini şart koşmaktadır. Nitekim tövbe (iman) edip namaz ve zekâtı kabul ettikleri halde o esnada da namaz vaktinde bulunmasalar, Müslüman oldukları ve kanlarının da haram olacağı hususunda ihtilaf yoktur. Bu durum, müşriklerin öldürülmekten kurtulmasının fiilen namaz kılmalarına değil, Allah'ın emirlerini kabul edip onların bağlayıcılığını itiraf etmelerine bağlı olduğunu göstermektedir.¹⁵⁴ Dolayısıyla âyette tövbeden sonra gelen namaz ve zekâtın imânın kayıtlayıcı şartları olarak değil, onun alametleri olarak zikredildiği söylenebilir. Netice itibarıyla söz konusu âyetin, namazı terk edenin öldürüleceği görüşüne

¹⁴⁹ bk. Ferhat Koca, "İbn Teymiyye, Takiyüddin", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/394.

¹⁵⁰ Ahmed b. Abdilhâlîm İbn Teymiyye, *Mecmû'etu'l-fetevâ*, thk. Enver el-Bâz - Âmir el-Cezzâr, (b.y.: Dârü'l-Vefâ, 1426/2005), 22/32, 33.

¹⁵¹ İbn Kayyım el-Cevziyye, *Kitâbu's-salât ve hukmu târikihâ*, 55.

¹⁵² bk. İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 3/352; eş-Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 1/369.

¹⁵³ Tövbe, 9/5.

¹⁵⁴ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, thk. Muhamed Sâdık Kamhâvî, (Beyrût: Dâr-u İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1412/1992), 4/ 270; krş. Altuntaş, *İslâm'da Din Hürriyetinin Temelleri*, 91-92.

delil olamayacağı kanaatindeyiz.¹⁵⁵ Ayrıca namazın terki için zikredilen ölüm cezasının, Hz. Peygamber (s.a.v.) dönemi dâhil İslâm tarihi boyunca fiilen uygulanmadığı da bilinmektedir.¹⁵⁶

Kanaatimizce dört mezhebin namazı terk edenler hakkında öngördükleri ictihâdi cezalar, fukahânın kendi dönemlerinin şartlarından hareketle, nasslara yaklaşımlarının bir sonucu olarak,¹⁵⁷ ta'zir cezaları kapsamında değerlendirilmelidir.¹⁵⁸

Şunu da belirtmek gerekir ki, bu ictihâdi cezaların temel amacı, bu tür caydırıcı müeyyideler ile toplumda namazın terk edilmesini engellemektir. Nitekim Hanbelî fakihî İbn Kudâme, namazı terk etmesi halinde öldürüleceğini bilen bir kimsenin namazı terk etmeyeceğini, bir kişinin namaz kılmadığı için öldürülmesiyle de bin kişinin namaz kılmasının sağlanmış olacağını söyleyerek,¹⁵⁹ bu gerçeği ifade etmiştir. Ancak kanaatimizce, namaz kılmayanları ölüm veya hapis gibi yaptırımlarla korkutmak, küfürle itham etmek ya da zorlamak yerine, Hz. Peygamber'in (s.a.v.), "Müjdeleyiniz; nefret ettirmeyiniz! Kolaylaştırınız; zorlaştırmayınız"¹⁶⁰ ilkesini esas alan bir yaklaşımın benimsenmesi, daha isabetli ve verimli sonuçlar doğuracaktır.

Yine bu bağlamda Elmalılı Hamdi Yazır'ın (ö. 1361/1942), Bakara sûresinin 2/256. âyetini tefsîr ederken zorlama ile inancın ve ibadetin makbul olmayacağına dair şu sözleri de konumuza ışık tutması açısından anlamlıdır: "Metalib-i diniyenin (dinin talep ettikleri) hepsi, ikrahsız, (zorlamasız) hüsn-i niyet ve rıza ile yapılmalıdır. İkraha (zorlama) ile i'tikad değil, ikrah ile gösterilen iman, iman-ı hakikî değil, ikrah ile kılanan namaz, namaz değil, oruç keza, hac keza, cihad keza."¹⁶¹

Şu halde günümüzde namazı terk edenler için başvurulabilecek en makul yol, bu kimseleri namazın önemi hakkında irşâd etmek ve onlara namazı sevdirmek olmalıdır. Bu yaklaşımın en belirgin örneklerinden biri ise son dönem Osmanlı ulemâsından ve Şâfiî müntesibi olan Said Nursî'de (ö. 1379/1960) görülmektedir. O, "Namaz iyidir. Fakat her gün her gün beşer defa kılmak çoktur. Bitmediğinden usanç veriyor" diyen bir adama, kalbi ve aklı tatmin eden, beş ikazla cevap vererek,¹⁶² bu yolu seçmiş; mensubu bulunduğu mezhebin bu konudaki "öldürme" cezasını dile getirmeyerek, bir bakıma bu asırda namaz kılmayanlara yönelik uygulanabilecek metodun¹⁶³ nasıl olacağını da göstermiştir.¹⁶⁴

¹⁵⁵ bk. Altuntaş, *İslâm'da Din Hürriyetinin Temelleri*, 111.

¹⁵⁶ Altuntaş, *İslâm'da Din Hürriyetinin Temelleri*, 94; Köse, *Din ve Vicdan Hürriyeti*, 111.

¹⁵⁷ Köse, *Din ve Vicdan Hürriyeti*, 111.

¹⁵⁸ Mürşid Ma'sûk el-Haznevî, *Hukmu târiki's-salât* (b.y.: y.y., 2009), 41.

¹⁵⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 3/353-354.

¹⁶⁰ Buhârî, "İlm", 11; Müslim, "Cihâd", 6, 7.

¹⁶¹ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979), 2/861.

¹⁶² Said Nursî, *Sözler* (İstanbul: Envâr Neşriyat, 2014), 269-273. Ayrıca bk. Sorularla İslamiyet. "Kasten Namazı Terk Eden Kâfir Olur mu? Namaz Kılmayanın Hükümü Nedir, Namaz Kılmayan Kimseye Ceza Uygulanır mı?" Erişim 15 Mart 2026.

¹⁶³ Said Nursî, bu asrın medenî insanları için cebr ve icbar değil, ikna ve ispat metodunu benimsemiştir. bk. Said Nursî, *Tarihçe-i Hayat* (İstanbul: Envâr Neşriyat, 2015), 57, 153.

¹⁶⁴ Said Nursî, kendi mezhebinin "öldürme" cezasını dile getirmemekle beraber, ibadeti ve namazı terk eden adamın, cehenneme müstahak olacağını vurgulamıştır. bk. Said Nursî, *Asâ-yı Musa* (İstanbul: Envâr Neşriyat, 2015), 178-179.

Ayrıca şunu da hatırlatmak gerekir ki, bir kimse tembelliği veya ihmalkârlığı sebebiyle, kasten kılmadığı namazları daha sonra kaza edebilir. Her ne kadar hadiste yalnızca uyuma veya unutma sebebiyle namazını eda edemeyen kişinin bunu kaza etmesi gerektiği bildirilmiş¹⁶⁵ ise de cumhur ulemâ, kasten namazını kılmamış olanlar için de kazanın vacib olduğu görüşündedir.¹⁶⁶ Zira şeriatın birçok konuda mazur saydığı unuttana, kaza vacib olunca kasten terk edene, evleviyetle vacib olması gerekmektedir.¹⁶⁷

Sonuç

Araştırmamızda İmâm Müslim'in *el-Câmi 'u's-sahîh*'i başta olmak üzere *Kütüb-i Tis'a* gibi temel hadis kaynaklarında yer alan, "Kişi ile şirk ve küfür arasında namazın terki vardır" mealindeki hadis incelenmiştir. Sahabeden Câbir b. Abdillâh ve Enes b. Mâlik isnâdıyla nakledilen hadisin, on kaynakta toplamda on yedi rivâyet tarîkine ulaşılmıştır. Sened tahlili sonucunda bu rivâyetlerin on dördünün sahîh, üç tanesinin ise zayıf olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Söz konusu hadisimiz metin yönüyle de tahlil edilmiş ve bu çerçevede Kur'ân'a arz edilmiştir. Ancak Kur'ân-ı Kerîm'de hadiste ifade edildiği gibi namazı terk edenin "kâfir" veya "müşrik" olacağına dair açık bir ifadeye rastlanılmamıştır. Yine incelediğimiz hadis, aynı konuyu ihtiva eden başka hadislerle beraber değerlendirilmiş ve namazın terki hakkındaki hadislerin tümünün birbirini destekleyecek nitelikte olmadığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte, hadislere içerdiği zâhiri anlamıyla bakan bazı şârihler, kasten namazı terk etmenin küfür olacağını söylemişlerdir. Oysa Kur'ân-ı Kerîm'de namazı terk edenler için uhrevî tehditler yer almakla birlikte, böyle kimselerin kâfir veya müşrik olduklarına dair açık bir hüküm bulunmamaktadır. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) de namaz kılmayan birini kâfir kabul ederek, kendisine küfür ahkâmı tatbik ettiğine dair bir örneğine rastlanılmamaktadır.

İlgili hadisimizin dört mezhebin fıkıh literatüründe de yer aldığı görülmüştür. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Hanefî, Mâlikî ve Şâfiî mezhepleri söz konusu hadisi esas alarak namazı terk eden kimseyi tekfir etmemişlerdir. Hanbelî mezhebinde ise Ahmed b. Hanbel'den namazın terkinin küfür saydığı yönünde bir görüş nakledilmekle birlikte, kendisine atfedilen başka bir görüşün diğer üç mezhebe muvafık olduğu ve bazı Hanbelî fakihlerinin de namazın terkinin küfür kabul etmedikleri anlaşılmıştır. Bu durum, fukahânın ekserisinin namazı terk edenin tekfir etmediğini ve İslâm fıkında namazın terkinin küfür kabul eden görüşün, azınlıkta kalan, zayıf bir görüş olduğunu göstermiştir.

Diğer taraftan fikhî mezhepler, namazı terk edenler için birtakım cezai müeyyideler öngörmüştür. Tespitlerimize göre Şâfiî ve Hanbelî mezhepleri çalışma konumuz olan hadis ile aynı muhtevadaki hadisleri delil alarak namazı terk edenin öldürüleceğini söylemişlerdir. Her ne kadar araştırma konumuz olan hadisi delil almamışlarsa da Hanefî mezhebinde bu ceza, dövme ve hapis iken, Mâlikî mezhebinde ise öldürme şeklinde

¹⁶⁵ Tirmizî, "Ebvâbu's-Salât", 130; Nesâî, "Mevakî", 53.

¹⁶⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/433.

¹⁶⁷ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/434.

belirlenmiştir. Bu cezalar, mezheplerin kendi dönemlerine ait ictihâdi hükümler olarak değerlendirilmelidir. Zira hem Kur'ân-ı Kerîm hem de sahîh sünnet, namazı terk eden birine bu tür cezaları öngörmemektedir. Ayrıca bu müeyyidelerin, İslam tarihi boyunca fiilen uygulandığına dair kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Dört fikhî mezhebin namazı terk edenlere yönelik bu şekilde ictihâdi cezalar belirlemelerinin temel sebebi, namaz ibadetinin önemine dikkat çekmek ve toplumda namaz kılmamanın önüne geçebilmektir. Ancak bizce bu asırda namaz kılmamanın önüne, bu tür cezaları dile getirerek değil; akli ve kalbi ikna edici bir yöntemle irşâd ederek, teşvik ederek ve sevdirek geçilmelidir.

Öte yandan söz konusu ictihâdi cezaların fıkıh kitaplarında yer alması ile fiilen tatbik edilmesi birbirinden farklı hususlardır. Dolayısıyla İslâm tarihinde hiç uygulanmamış ve mevcut dünya düzeninde uygulanabilirliği de görünmeyen bu cezaları, sürekli gündeme getirip tartışma konusu yapmanın, İslâm toplumuna herhangi bir fayda sağlamayacağı izahtan varestedir.

Sonuç olarak inceleme konumuz olan hadisin metni, sadece zâhirî ve literal yaklaşımla değerlendirilmemelidir. Metinde zikredilen "küfür" ifadesinin, bir kısım ulemânın da belirttiği üzere ya namazın farzîyetini inkâr ederek terk edenlere yönelik olması yahut kişiyi dinden çıkarmayan, amelî küfür, mecazî küfür ve nimet küfrü (nankörlük) şeklinde anlaşılması daha isabetli görünmektedir. Bununla beraber namazsızlığın esasında Allah'a isyan olduğunu, imanı zamanla zayıflatıp yok olma noktasına getirebileceğini ve nihayetinde kişiyi ahirette cehennemle muhatap kılabilceğini unutmamalıyız. Bu nedenle İslâm'ın beş temel esasından biri ve kulluğun en önemli göstergesi sayılan namazı ikame etmeli; Rabbimizin bizlere verdiği sayısız nimetlere karşılık, günde beş defa onun huzuruna vararak şükürümüzü ifade etmeliyiz.

Kaynakça

- Abdürrezzâk, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî. *el-Musannef*. thk. Habîburrahmân el-'Azamî. 12 cilt. Beyrût: Mektebetu'l-İslâmî, 1390/1970.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *Müsnedü'l İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayb el- Arnavûd v.dğr. 50 cilt. Beyrût: Muessesetu'r-Risâle, 1416/1995.
- Alî el-Kârî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî. *Mirkâtü'l-mefâtîh şerhu Mişkâtî'l-Mesâbîh*. thk. Cemâl 'Îtânî. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1422/2001.
- Altuntaş, Halil. *İslâm'da Din Hürriyetinin Temelleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.
- Behnesâvî, Sâlim. *el-Hukmu ve kadiyyetu tekfîr'il-müslim*. 'Ummân: Dâru'l-Beşir, 1405/1980.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmiu's-Sahîh*. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır. 9 cilt. Beyrût: Dâru Tavku'n-Necât, 1422/2001.

- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Ahkâmu'l-Kur'ân*. thk. Muhamed Sâdık Kamhâvî. 5 cilt. Beyrût: Dâr-u İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1412/1992.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Muhtasaru İhtilâfi'l-ulemâ'*. thk. Abdullâh Nezîr Ahmed. 5 cilt. Beyrût: Dâru'l-Beşâiru'l-İslâmiyye, 1417/1996.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdurrahmân b. el-Fadl b. Behrâm. *Müsnedü'd-Dârimî el-ma'rûf bi Süneni'd-Dârimî*. thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî. 4 cilt. Suûdiyye: Dâru'l-Muğnî, 1421/2000.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. 4 cilt. Beyrût: el-Mektebetü'l-'Asriyye, ts.
- Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit. *el-Fıkhü'l-Ekber* (İmâm-ı Azam'ın Beş Eseri içinde) çev. Mustafa Öz. İstanbul: İFAV Yayınları, 2021.
- Ebû'l-Abbâs Ziyâüddîn Ahmed b. Ömer b. İbrâhîm el-Ensârî el-Kurtubî. *el-Müfhim limâ eşkele min Telhîsi kitâbi Müslim*. thk. Muhyiddin Dîb Müstû v.dğr. 7 cilt. Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1417/1996.
- Ebû'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdirrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkî el-Hanbelî. *Fethu'l-bârî 'şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Mahmûd b. Şa'bân b. Abdülmaksûd v.dğr. 10 cilt. Medine: Mektebetü'l-Gurabâ el-Eseriyye, 1417/1996.
- Ekin, Yunus. *Kur'ân'a Göre 'Küfür' Kavramı*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000.
- Ekinci, Ahmet. "İslam Hukukunda Namaz Kılmayanın Hükümü". *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 4/2, (Aralık 2021), 388-409. <https://doi.org/10.52637/kiid.982657>
- Elbânî, Muhammed Nâsırüddîn. *Hukmu târîki's-salât*. Suûdiyye: Dâru'l-Celâleyn, 1412/1992.
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *Besâiru zevi't-temyîz fî letâifi'l-kitâbi'l-'azîz*. thk. Muhammed Alî en-Neccâr. 6. cilt. Kahire: el-Meclisü'l A'lâ li's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1416/1996.
- Gölcük, Şerafettin- Toprak, Süleymân. *Kelam (Tarih Ekoller ve Problemler)*. Konya: Tekin Kitabevi, 2010.
- Gözün, Abdulvehhab. "Bir Vakit Namazı Terk Edenin Durumuyla İlgili Bazı Rivayetlerin Kritiği". *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*. 7/13, (Haziran 2020), 177-200. <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.757986>
- Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *Ma'rifetu 'ulûmi'l-hadis*. thk. Ahmed b. Fârîs es-Selûm. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1424/2003.
- Hatipoğlu, Yunus. *Hadislerde Namazın Terki*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2024.
- Hatipoğlu, Yunus. *Namazı Terk Etmenin Hükümü İle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el-Hattâbî el-Büstî. *A lâmu (İ lâmu)'l-hadîs fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Muhammed b. Sa'd b. Abdurrahman Âl-i Suûd. 4 cilt. Mekke: Merkezü'l-Buhûsî'l-İlmiyye ve İhyâi't-Türâsî'l-İslâmî, 1409/1988.
- Haznevî, Mürşid Ma'şuk. *Hukmu târiki's-salât*. b.y.: y.y., 2009.
- Heysemî, Ebü'l-Hasen Nûreddîn Alî b. Ebî Bekr. *Mecmeu'z-zevâid ve menbeu'l-fevâid*. 10 cilt. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, ts.
- Heytemî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed. *ez-Zevâcir 'an iktirâfi'l-kebâir*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1407/1987.
- İbn 'Useymîn, Muhammed b. Sâlih. *Şerhu Riyâzu's-sâlihîn*. 6 cilt. Riyâd: Medâru'l-Vatan, 1426.
- İbn 'Useymîn, Muhammed b. Sâlih. *Şerhu'l-mumti' 'alâ Zâdi'l-mustakni'*. thk. 'Amr b. Süleymân el-Hefeyân. 15 cilt. Cidde: Dâru İbni'l-Cevzî, 1422/2002.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî. *et-Temhîd limâ fî'l-Muvatta' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*. thk. Mustafa b. Ahmed el-'Ulvî - Muhammed Abdu'lkebîr el-Bekrî. 24cilt. Mağrip: Vizâratü Umûmî'l-Evkâf ve's-Şuûnî'l-İslâmiyye, 1387/1967.
- İbn Battâl, Ebü'l-Hasen Alî b. Halef b. Abdilmelik. *Şerhü Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm. 10 cilt. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, ts.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed, *el-Musannef*. thk. Muhammed 'Avvâme. 26 cilt. Suûdiyye: Dâru'l-Kible, 1427/ 2006.
- İbn Ebî'l-İzz, Ebü'l-Hasen Sadrüddîn Alî b. Muhammed. *Şerhu'l-'Akîdeti't-Tahâviyye*. thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî - Şuayb el-Arnaût. 2 cilt. b.y.: Muessesetu'r-Risâle, ts.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî v.dğr. 13 cilt. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1379.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Ta'rîfu ehli't-takdîs bi-merâtibi'l-mevsûfîne bi't-tedlîs*. thk. Âsım b. Abdillâh el-Karyûnî. Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, ts.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Takrîbu't-Tehzîb*. thk. Muhammed 'Avvâme. Sûriye: Dâru'r-Reşid, 1411/1991.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd. *el-Fasl fî'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihal*. thk. Muhammed İbrâhîm Nasîr - Abdurrahmân 'Umeyre. 5 cilt. Beyrût: Daru'l-Cil, 1416/1996.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Bustî. *Sahîhu İbni Hibbân bi tertîbi İbni Balabân*. tertîb. Ali b. Bâlban el-Fârisî. thk. Şuayb el-Arnaût. 18 cilt. b.y.: Müessesetu'r-Risâle, ts.

- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Bustî. *Kitâbu's-Sikât*. thk. Muhammed Abdulmuid Hân. 9 cilt. Dekkân: Dâiretu'l-Maârifî'l-'Osmâniyye, 1393/1973.
- İbn Kayyım el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb. *Kitâbu's-salât ve hukmu târikihâ*, thk. Teyşîr Zu'aytir. Beyrût: Mektebetu'l-İslâmî, 1401/1981.
- İbn Kayyım el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb. *Medâricü's-sâlikîn*. thk. Muhammed Hâmid el-Fekî. 3 cilt. Beyrût: Dâru'l-Kitâbî'l-'Arabî, 1393/1973.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed el-Makdisî. *el-Kâfî fî fikhî'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Muhammed Fâris - Mes'ud Abdulhamîd es-Sa'dînî. 4 cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubî'l-'İlmiyye, 1414/1994.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed el-Makdisî. *el-Muğnî*. thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Turkî - Abdulfettâh Muhammed el-Hulv. 15 cilt. Riyâd: Dâru 'Âlemi'l-Kutub, 1417/1997.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvînî. *Sünenü İbni Mâce*. thk. Muhammed Fuad Abdulbâkî. 2 cilt. b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-'Arabiyye, ts.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukrim el-İfrîkî el-Mısırî. *Lisânu'l-'Arab*. 15 cilt. Beyrût: Dâru Sâdr, ts.
- İbn Rüşd el-Hafîd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*. thk. Muhammed Subhî Hasan Hallâk. 4 cilt. Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, 1410.
- İbn Rüşd el-Kurtubî, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed. *el-Beyân ve't-tahsîl*. thk. Muhammed Hacı. 20 cilt. Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1408/1988.
- İbn Rüşd el-Kurtubî, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed. *el-Mukaddimâtü'l-mümehhidât*. thk. Muhammed Hacı. 3 cilt. Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1408/1988.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhâlîm el-Harrânî. *Mecmû'atu'l-fetâvâ*. thk. Enver el-Bâz - Âmir el-Cezzâr. 37 cilt. b.y.: Dâru'l-Vefâ, 1426/2005.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhâlîm el-Harrânî. *İktidâu's-sırâtî'l-müstakîm li-muhâlefeti ashâbi'l-cahîm*. thk. Nâsır b. Abdülkerîm el-Akl. 2 cilt. Riyâd: Mektebetu'r-Rüşd, ts.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhâlîm el-Harrânî. *Şerhu'l-'Umde*. thk. Muhammed Ecmel el-İslâhî - Zâhir b.Sâlim Belfâkîh. 5 cilt. Mekke: Dâru 'Alemlî'l-Fevâid, 1426.
- İbnu'l-Ca'd, Ebû'l-Hasan Alî. *Müsned*. thk. Âmir Ahmed Haydar, Beyrût: Müessesetu Nâdir, 1410/1990.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî. *Sıyânetü Sahîhi Müslim mine'l-ihlâlî (haleli) ve'l-galat ve himâyetühû mine'l-iskâti ve's-sakat*. thk. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir. Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1408.

- İmrânî, Ebû'l-Hüseyn Yahyâ b. Ebî'l-Hayr b. Sâlim b. Es'ad. *el-Beyân fî mezhebi's-Şâfiî*. thk. Kâsım Muhammed en-Nûrî. 14 cilt. Beyrût: Dâr'ul-Minhâc, 1421/2000.
- İsfehânî, Ebû'l-Kasım Hüseyn b. Muhammed b. Mufaddal Râgıb. *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân Dâvûdî. Dimeşk: Dâru'l-Kâlem, 1430/2009.
- İzmirli, İsmail Hakkı. *Yeni İlm-i Kelâm*. İstanbul: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2022.
- Karadâvî, Yusuf. *Öncelikler Fıkhi*. çev. Abdullah Kahraman. İstanbul: Nida Yayıncılık, 2016.
- Karaman, Fikret vd. *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Kılavuz, Ahmet Saim. *İman Küfür Sınırı*. İstanbul: Marifet Yayınları, 2016.
- Kızılşeker, Abdurrahim. *Kur'ân'a Selefî Yaklaşım -İbn 'Useymin Örneği-*. Ankara: Sonçağ Akademi Yayıncılık, 2021.
- Koca, Ferhat. "İbn Teymiyye, Takiyüddin". *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/391-405. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Koçyiğit, Talat. *Hadis Usulü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Köse, Saffet. *İslâm Hukuku Açısından Din ve Vicdan Hürriyeti*. İstanbul: İZ Yayıncılık, 2003.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Esbehî. *el-Muvatta'*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 cilt. Beyrût: Dâr-u İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1406/1985.
- Maverdî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *el-Hâvi'l-kebîr fî fikhî mezhebi'l-İmâmî's-Şâfiî ve huve şerhu Muhtasari'l-Muzenî*. thk. Alî Mu'avvid - Adil Abdülmevcûd. 18 cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1414/1994.
- Menbicî, Ebû Muhammed Alî b. Zekeriyâ b. Mes'ûd el-Ensârî. *el-Lubâb fî'l-cem'i beyne's-sünne ve'l-kitâb*. thk. Dr. Muhammed Abdulazîz el-Murâd. 2 cilt. Peşavur: el-Mektebetu'l-Hakkaniyye, 1414/1994.
- Merginânî, Burhânüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz el-Buhârî. *el-Muhîtü'l-burhânî fî'l-fikhî'n-Nu'mânî*. thk. Abdulkerîm Sâmi el-Cundî. 9 cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424/2004.
- Mizzî, Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf. *Tehzîbu'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf. 35 cilt. Beyrût: Muessestetü'r-Risâle, 1403/1983.
- Mübârekfûrî, Ebû'l-Hasan Ubeydullâh b. Muhammed Abdüsselâm. *Mişkâtü'l-mesâbih me'e şerhihi Mir'âti'l-mefâtih*. 9 cilt. b.y.: el-Câmi'etu's-Selefiyye, ts.
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifîn. *Feyzu'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-sagîr*. 6 cilt. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1391/1972.
- Müslim, Ebû'l Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *Sahîhu Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbakî. 5 cilt. b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1412/1991.

- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şu'ayb b. Alî. *Sünenu'n-Nesâî. (Hâfız Celâluddîn Suyûtî'nin Şerhi ve İmâm Sindî'nin Haşiyesiyle birlikte)* thk. Abdulfettah Ebû Ğudde. 9 cilt. Halep: Mektebetü'l-Matbuatî'l-İslâmiyye, 1414/1994.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn b. Şeref. *el-Minhâc şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*. 18 cilt. b.y.: y.y., 1347/1929.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn b. Şeref. *Kitâbu'l-mecmû' şerhu'l-Muhezzeb li's-Şirâzî*. thk. Muhammed Necîb el-Mutî'î, 23 cilt. Cidde: Mektebetu'l-İrşâd, ts.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn b. Şeref. *Ravzatü't-tâlibîn*. thk. Züheyr eş-Şâvîş. 12 cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, ts.
- Nursî, Said. *Asâ-yı Musa*. İstanbul: Envâr Neşriyat, 2015.
- Nursî, Said. *Sözler*. İstanbul: Envâr Neşriyat, 2014.
- Nursî, Said. *Tarihçe-i Hayat*. İstanbul: Envâr Neşriyat, 2015.
- Sehârenpûrî, Halîl b. Ahmed b. Mecîd. *Bezlü'l-mechûd fî halli süneni Ebî Dâvûd*. thk. Takiyyüddîn en-Nedvî. 14 cilt. Hindistan: Merkezü's-Şeyh Ebî'l-Hasen en-Nedvî li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye, 1427/2006.
- Seyyâğî, Hüseyin b. Ahmed es-San'ânî. *er-Ravdu'n-nadîr şerhu Mecmu'u'l-fıkhi'l-kebir*. 4 cilt. Beyrût: Dâru'l-Cîl, ts.
- Sinanoğlu, Mustafa. "Küfür". *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/533-536. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Sinanoğlu, Mustafa. "Şirk". *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/193-198. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Sorularla İslamiyet. "Kasten Namazı Terk Eden Kâfir Olur mu? Namaz Kılmayanın Hükümü Nedir, Namaz Kılmayan Kimseye Ceza Uygulanır mı?" Erişim 15 Mart 2026. <https://sorularlaislamiyet.com/kasten-namazi-terk-eden-kafir-olur-mu-namaz-kilmayanin-hukmu-nedir-namaz-kilmayan-kimseye-ceza>
- Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî. *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*. thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî - Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. 10 cilt. b.y.: Dâru İhyâî'l-Kütübî'l-'Arabiyye, 1383/1964.
- Şâfiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *el-Ümm*. thk. Rif'at Fevzî Abdülmuttalib. 11 cilt. b.y.: Daru'l-Vefâ, 1422/2001.
- Şahinalp, Hacer. *Kur'an'da Din Hürriyeti*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed. *Neylül-evtâr şerhu Münteka'l-Ahbâr*. 9 cilt. b.y.: el-Memleketu'l-'Arabiyyetu's-Suûdiyye, 1431/2010.
- Şeybânî, Ebû Abdirrahmân Abdullâh b. Ahmed b. Hanbel. *Mesâilu'l-İmâm Ahmed rivâyetu ibnihi Abdullâh b. Ahmed*. thk. Züheyr eş-Şâvîş. Beyrût: Mektebetu'l-İslâmî, 1401/1981.

- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî. *Şerhu Müşkili'l-âsâr*. thk. Şuayb el-Arnaût. 16 cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1415/1994.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî. *el-Akîdetu't-Tahâviyye*. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1416/1995.
- Tîbî, Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh b. Muhammed. *el-Kâşif 'an hakâ'iki's-sünen*. thk. Abdülhamîd Hindâvî. 13 cilt. Riyâd: Mektebetu Nezzâr Mustafa el-Bâz, 1417/1997.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *el-Câmi'u's-Sahîh Sünenu't-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir v.dğr. 5 cilt. Kahire: Mektebetu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1395/1975.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kuran Dili*, 10 cilt. İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Usulü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2014.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân. *el-Muğnî fî'd-du'afâ*. thk. Nûreddîn 'İtr. 2 cilt. b.y.: y.y., ts.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân. *Kitâbu'l-kebâir*. b.y.: Dâru'n-Nedveti'l-Cedîde, ts.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân. *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*. thk. Şuayb el-Arnâût. 25 cilt. Beyrût: Muessesetu'r-Risâle, 1405/1985.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân. *Tezkîretu'l-huffâz*. thk. Zekerîyyâ 'Umeyrât. 5 cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419/1998.
- Zuhayli, Vehbe. *Mevsûatu'l-fıkhi'l-İslâmî ve'l-kadaya el-muasıra*. 14 cilt. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1433/2012.